

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Lina Šlapelytė

Paveldosaugos studijų programa
Magistro darbas

Lenkijos miestų atstatymas ir paveldosauga po Antrojo pasaulinio karo.

Dabo vadovė:
Dr. Justina Poškienė

Vilnius
2007

TURINYS

1. Įvadas.....	3
1.1. Darbo objektas, problema, tikslas ir uždaviniai.....	3
1.2. Darbo naujumas ir reikšmė, sąvokos ir terminai.....	5
1.3. Tyrimo metodai, darbo struktūra.....	8
2. Šaltinių ir literatūros apžvalga.....	10
3. Lenkijos valstybinės paveldosaugos susiformavimo ir raidos pagrindiniai principai.....	15
4. Lenkijos miestų atstatymas po Antrojo pasaulinio karo.....	19
4.1. Lenkijos miestų atstatymo politika ir motyvacija po Antrojo pasaulinio karo.....	19
4.2. Lenkijos miestų atstatymo po Antrojo pasaulinio karo problematika.....	26
4.3. Lenkijos miestų atstatymo po Antrojo pasaulinio karo sprendimai ir reikšmė dabartinei paveldosaugai.....	30
4.4. Lenkijos miestų atstatymo po Antrojo pasaulinio karo galima įtaka ir poveikis Lietuvos paveldosauginei sampratai.....	37
5. Gdansko miestas kaip atstatymo pavyzdys.....	40
5.1. Gdansko miestas ir jo atstatymo planai.....	40
5.2. Gdansko miesto atstatymo praktika ir vertinimas.....	43
6. Išvados.....	48
Santrauka.....	50
Santrauka anglų kalba (summary).....	51
Literatūros sąrašas.....	52
Šaltinių sąrašas.....	55
Iliustracijų sąrašas.....	56
Priedai.....	60

IVADAS

Architektūra, kaip viena iš seniausių žmonijos veiklos ir kultūros formų, yra svarbus dėmuo atveriant kiekvienos visuomenės kultūrinį ir materialinį pasaulį. Architektūros objektai, istorinėje raidoje atskleidžiantys meninių principų ir techninio konstravimo idėjų panoramą, yra svarbi žmonijos paveldo dalis. Jos materialinių formų ir erdvių sistema suformavo savitą istorinių miestų vaizdinį, be kurio neįsivaizduotume Senojo Pasaulio. Todėl yra ypač svarbu, kad šios laikui pavaldžios vertybės, liudijančios kiekvienos tautos istoriją, meno, kūrybos ir mokslo pasiekimus, ekonomikos pakilimus ir nuosmukius, būtų perduotos ateities kartoms.

Šiuolaikiniame kontekste *„miestas - tai savitas techninis - inžinerinis ir socialinis organizmas, turintis bendrus viesiems miestams ir specifinius kiekvienam jų funkcionavimo ypatumus“*.¹ Tad visai nenuostabu, kad laiko tėkmėje šiuos architektūrinius kūrinius yra vienaip ar kitaip paveikę kaitos veiksniai. Miesto erdvėje svarbiausias uždavinys - architektūros pritaikymas ir suformavimas palankios aplinkos išoriniam žmogiškajam gyvenimo faktoriui. Todėl miestuose vykę ir tebevykstantys pokyčiai, kaip antai: atnaujinimas, perstatymas, perplanavimas, renovacija ir netgi atstatymas bei galybė kitų supančių aplinkybių, yra natūraliai ir dirbtinai vykstanti laiko raida. Tačiau ne visada šiuos pokyčius įtakoja savaiminiai, natūraliai vykstantys veiksniai, nemaža jų yra sukeltų negatyvios žmogaus veiklos. Vienos tokių pasėkmių, sukeltų Antrojo pasaulinio karo, likvidavimas - istorinių miestų Lenkijoje atstatymas.

1. 1. Darbo objektas, problema, tikslas ir uždaviniai

Darbo objektas

Tarptautinėje praktikoje kultūros paveldo objektų ir/ar vietų atstatymai vertinami kontraversiškai ir prieštarauja ar tebe prieštarauja paveldosaugos teisiniuose ar teoriniuose veikaluose vyraujančiai sampratai. Veikalų, teisinių ir teorinių dokumentų, susijusių su atstatymu, gausa rodo, kad atstatymas - aktuali šiandienos paveldosaugos tema.

Šiuolaikinėje visuomenėje moderniosios paveldosaugos rūpesčiu tampa teorinės sampratos veiksniai ir jų pritaikymas dabartiniams šios srities poreikiams. Atidžiau žvelgiant į tam tikras sąvokas suaktyvėja jų pritaikymo problematika ir sprendimo būdai. Šiuo atžvilgiu tai ypač aktualu *atstatymo* ir su tuo susijusiai *autentiškumo* sąvokoms. Metams bėgant, tačiau praktikai beveik nesikeičiant, vis dar iškyla atstatymo ir autentiškumo dilema, o kai kuriais atvejais ir

¹ Vanagas, Jurgis. Miesto teorija. V., 2003, p. 237.

spekuliacija ne tik pačiomis sąvokomis, daromais veiksmais, bet ir jau įvykusiais reiškiniais. Dėl kultūros paveldo objektų ar dėl jų atstatymo tikslingumo tebevykstančios diskusijos dėl rodo šios problematikos aktualumą šiandien.

Tad šio darbo *objektas* - istorinių miesto dalių atstatymo fenomenas Lenkijoje po Antrojo pasaulinio karo ir Lenkijos patirtis šiuo atžvilgiu paveldosaugos praktikoje:

- 1) koku būdu atsirenkama ta paveldo dalis, kurią manoma esant būtinybe atstatyti;
- 2) kaip visuomenė, politinė valia veikia šį procesą;
- 3) kokie kriterijai tam pasitelkiami;
- 4) kaip paveldas gali funkcionuoti bendruomenės sąmonėje (remiantis paveldo, istorijos ir antropologijos tyrinėtojais).

Problema

Kas iš tikrųjų vyko Lenkijos paveldosaugoje po Antrojo pasaulinio karo, ką ir kaip bei kodėl lenkai atstatinėjo, kiek tam įtakos turėjo autentiškumo klausimas? Kokie atgarsiai paveldosaugos istorijoje ir kokios istorijos pamokas galima pajauti išsaugant paveldą? - tokie ir dar daugelis kitų klausimų, susijusių su Lenkijos paveldosauga ir miestų atstatymais po Antrojo pasaulinio karo bus nagrinėjami šiame darbe.

Tikslas ir uždaviniai

Tyrimu siekta atskleisti ir kiek galima įvertinti Lenkijos architektūros bei urbanistikos paveldosaugą po Antrojo pasaulinio karo, naudojusių atstatymo metodą kaip paveldo išsaugojimo principą. Šiam tikslui pasiekti iškelti uždaviniai:

- 1) sistemingai pateikti šaltinių ir literatūros apžvalgą;
- 2) pristatyti Lenkijos valstybinės paveldosaugos susiformavimo ir raidos pagrindinius principus ir jų įtaką pokaryje vykdytiems paveldosauginiams veiksams;
- 3) aptarti kokie motyvaciniai, politiniai faktoriai galėjo ir skatino paveldosaugos praktikoje pasirinkti atstatymo, rekonstrukcijos metodą;
- 4) pateikti sovietinės paminklotvarkos ypatumus taikant tokius metodus istorinių miestų išsaugojimui;
- 5) Lenkijos valstybinės paveldotvarkos sprendimų įtakos ir poveikio Lietuvos paveldosauginei sampratai galimybių paieškos ir įžvalgos;
- 6) Gdansko miesto pavyzdys, kaip atstatymo ir rekonstrukcijos taikymo modelis.

1.2. Darbo aktualumas ir reikšmė, sąvokos ir terminai

Darbo aktualumas ir reikšmė

Mokslinio darbo tema yra svarbi dėl keleto priežasčių. Pirmiausia, Lenkija – mums svarbi šalis, vartai į Europą, artimiausią kaimynę ir sąjugininkę, prekybos partnerę. Dalis mūsų istorijos yra bendra. Sovietiniu laikotarpiu tiek Lenkija, tiek Lietuva buvo to paties socialistinio šaly. Lenkijos paveldosaugoje, ypač po Antrojo pasaulinio karo, pasiektas įdirbis susilaukę pripažinimo daugelyje šalių. Jų specialistai įgytas žinias, daugiausiai paveldo objektų apsaugoje (techniniame lygmenyje), taikė tokiose šalyse kaip: Latvijoje, Estijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Rusijoje, Mongolijoje, Vietname, Kuboje, Jungtinėse Amerikos Valstijose (Niujorke).² 1986-1991 m. vykę specialistų mainai, rodo, kad Lenkijos patirtis, įgūdžiai ir idėjos taipogi buvo paveldotvarkos srities pavyzdžiai ir mūsų darbuotojams.³ Tad atidesnis žvilgsnis į šioje šalyje vykusius kultūrinius procesus gali duoti naudingos informacijos Lietuvos tyrėjams. Antra, Lietuvoje kol kas niekas nebandė analizuoti atstatymo kaip specifinio paveldo „išsaugojimo“ metodo, taikyto Lenkijos paminklotvarkos sistemoje. Todėl Lietuvos valstybei, taikančiai atstatymo metodą, yra pravarčios naujos žinios, iš to kylančios problemos, vertinimai ir pasekmės.

Sąvokos ir terminai

Lenkų sąvoka *zabytek* daugelyje kalbų neturi tikslaus atitikmens. Dažniausiai pastarasis yra verčiamas analogu – *paminklas*. Pavyzdžiui, į anglų kalbą jis gali būti verčiamas – *monument* arba *antiquity*, o tai atitinkamai reiškia *paminklas* ir *senienos*.⁴ Lietuvių kalboje situacija yra analogiška: vartojamas terminas *paminklas*, prie kurio gali būti pridėtas epitetas *senovinis*, arba pagal prasmę daug artimesnis žodis – *seniena*.⁵ Tačiau toks pažodinis vertimas negali išreikšti pagrindinės minties, kurią lenkų kultūroje nusako žodis *zabytek*. Paminklai dažniausiai yra skirti kam nors svarbiam atminti (atminčiai), kaip antai: žymioms asmenybėms, įvykiams ar to meto aktualijoms, o *zabytek* paprasčiausiai reiškia būseną – *senos būties*.⁶ Šiuo žodžiu galima

² PP PKZ (Polskie Pracownie Konserwacji Zabytków) Historia i działalność. <http://www.ppkz.pl/historia.html>, [žr. 2006 11 15]

³ Lenkų restauratoriai 1989-1991 m. dalinosi savo patirtimi ir įgūdžiais restauruojant šiuos pastatus: Baziliejų vienuolyną, Aušros Vartų g. 3; Radvilų rūmus, Labdarių g. 3 ir Vilniaus g. 41; Chodkevičių rūmus, Didžiojoje g. 4; Pacų rūmai, Šv. Jono g. 3; Mūrinį namą, Vilniaus g. 31; Šv. Kotrynos bažnyčią, Vilniaus g. 30; Muziejų prie Senojo arsenalo, Arsenalo g. 3. Jarzębowski, Jerzy. Prace polskich konserwatorów w Wilnie w latach 1989-1991. Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego, Warszawa, 1993, p. 164-178.

⁴ Polish – English, English – Polish online dictionary, <http://www.dict.pl/plen?word=zabytek&lang=EN> [žr. 2007 03 15]

⁵ Vaitkevičiūtė, Valerija. Didysis lenkų – lietuvių kalbų žodynas. Marijampolė, 2003, T. 2, p. 565.

⁶ Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Refleksje z lat 1918-2002. Warszawa, 2002, p. 6.

apibūdinti bet kurią materiją ar objektą, turinčius ir kaupiančius savyje bent mažytę dalelę praeities. 2003 m. išleistame „*Paminklosaugos ir paminklų priežiūros/ globos įstatyme*“ (Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r.o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) sąvoka *zabytek* apibūdinama, kaip „*nekilnojamas arba kilnojamas objektas, jų dalys ar ansambliai, esantys žmogaus kūriniai ar susiję su žmogaus veikla ir liudijantys praėjusią epochą ar įvykius, kurių išsaugojimas priklauso visuomenės interesams, atsižvelgiant į turimas istorines, menines ar mokslines vertes*“ (Priedas Nr. 2).⁷ Susidūrus su termino vertimo sunkumais (kaip tiksliai reikėtų versti ir taikyti minėtą sąvoką), vieno atitikmens pozicijos buvo atsisakyta. Tad žodžio reikšmė, atsižvelgiant į kontekstą, kuriame ji vartojama, gali būti: paminklas, paveldas, istorinis objektas ir panašiai. Sąvoka *ochrona zabytków*, Jonui Rimantui Glemžai apibrėžus, yra vadinama kultūros paveldo apsauga⁸, gali būti atitinkamai verčiama paminklotvarka, paminklosauga, paveldotvarka, paveldosauga. Šiuo atžvilgiu, visos šios sąvokos yra vartojamos kaip sinonimai. Paminklotvarka ir paminklosauga labiau taikytinos pokario laikotarpiui, o paveldotvarka ir paveldosauga – šiuolaikinei praktikos ir teorijos visumai. *Ochrona dziedzictwo* tiesiogiai verčiama paveldosauga, nes žodis *dziedzictwo*, į lietuvių kalbą yra verčiamas *paveldėjimas, paveldimas turtas*⁹. Pastaroji sąvoka Lenkijos paveldosaugos veikaluose pasirodė gana neseniai. Deja, šių sąvokų aiškinimo nepavyko rasti lenkiškuose veikaluose, todėl tenka naudotis Lietuvos paveldosaugos tyrėjų suformuluotais terminais. Paveldotvarka yra sudėtinė paveldosaugos dalis, apimanti kultūros paveldo objektų tyrimą, konservavimą, restauravimą, pritaikymą, atstatymą ir šių darbų projektų rengimą.¹⁰

Pirmą kartą su sąvokų ir terminų išaiškinimu po 1945 m. susiduriama tik 1962 m. vasario 15 d. pasirodžiusiame „Kultūros vertybių apsaugos įstatymo“ (Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury) dokumente (Priedas Nr. 1).¹¹ Deja, jame sąvokos nėra tiksliai išaiškintos. Pagrindinė sąvoką „kultūros vertybės“ (dobra kultury) įvardinta kaip šalies turtas, kuris turi būti saugomas visų gyventojų, deja, kokiais būdais ir veiksmais tai turi būti daroma, konkrečiai neapibrėžta.¹² Tik 1989 m. pasirodžiusiame Jano Prušinskio (Jan Pruszyński) veikale „Paminklų apsauga Lenkijoje. Genezė, organizacija, teisė“ (Jan Pruszyński „Orchona zabytków w Polsce. Geneza organizacja prawu) galima susipažinti su sąvokų ir terminų aiškinimais, kurie buvo

⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r.o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. <http://www.kobidz.pl/app/site.php5/getFile/39> [žr. 2006 11 20]

⁸ Glemža, Jonas R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius, 2002, p. 6.

⁹ Vaitkevičiūtė, Valerija. Didysis lenkų – lietuvių kalbų žodynas. Marijampolė, 2003, T. 1, p. 167.

¹⁰ Riaubienė, Edita. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacijos santrauka, 2003, p. 5, 3.

¹¹ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, http://kultura.infoport.pl/ustawy/u_018.htm [žr. 2006 11 20]

¹² Ten pat, skirsnis 1.

parengti iš esmės remiantis 1945-1988 m. pasirodžiusiais įvairiais tyrinėtojų straipsniais, neatmetant daug ankstesnių formuluočių.¹³ Minėto veikalo autorius stengiasi parodyti, kiek tai buvo įmanoma, kaip kito sąvokos (nuo pirminės reikšmės iki veikalo pasirodymo, t.y. 1989 m.) ne tik Lenkijos paveldosaugos sistemoje. Be to, jeigu imti domėtis tai, kad tų metų darbų autoriai irgi naudojo dar prieš Antrąjį pasaulinį karą tyrinėtojų vartotų sąvokų ar terminų eksplikacijomis, galima daryti išvadą, jog 1989 m. pasirodę apibrėžimai buvo suvokiami lygiai taip pat ir po karo, kai vyko atstatymo darbai. Deja, pagrindinės atstatymo priešpriešos, Venecijos chartijos (1964 m.), įtaka jiems tai pat jaučiama. Tad darbe tenka atsižvelgti ir į tai. Konservavimas – tai objekto apsauga prieš laiko padarytus padarinius, kurių dauguma kilo iš to objekto panaudos. Restauracija – tai istoriška sąvoka, siejama su Violeto Le Diuko (Viollet Le Diuck) išpopuliarinta mintimi, kad „*pastato restauracija reiškia ne jo apsaugą, pataisymą ar perstatymą, tai reiškia suteikti jam tokią vientisumo būklę, kurios galbūt niekuomet ir nebuvo*“. Rekonstrukcija – elementų, kurių objektas stokoja, dalinis ar pilnas sugrąžinimas. Revalorizacija (rewaloryzacja) – tai objekto rekonstrukcija, ankstesnių savybių ir būsenos atkūrimas, istorinių sluoksnių nuvalymo, kontekste. Anksčiau buvo įvardijama kaip „išbaigtos būsenos“ (stanu kompletnego arba sensu stricto) procesas. Atstatymas (odbudowa) – tai visumos rekonstrukcija, kurios viena didesnė ar mažesnė dalis išliko originali.¹⁴

Šiame darbe naudojamos sąvokos yra apibrėžiamos taip: atstatymas - formos sugrąžinimas objekto griuvėsiams, remiantis tiksliais moksliniais objekto tyrimais, išlikusia ikonografija, kita dokumentacija; rekonstrukcija - nebeegzistuojančios struktūros tikslus atkartojimas, maketas, daromas dažniausiai iš naujos medžiagos; revalorizacija (rewaloryzacja) – tai objekto rekonstrukcija, ankstesnių savybių ir būsenos atkūrimas, istorinių sluoksnių nuvalymo, kontekste; konservavimas – objekto esamos būklės išsaugojimas ir sutvirtinimas, profilaktinė apsaugos priemonė, užkertanti kelią jo nykimui, nekeičiant objekto formos; restauravimas - objektų istorinio pavidalo, elementų, kurių objektas stokoja, dalinis ar pilnas sugrąžinimas, naudojant visus darbus, siekiant jo buvusios būklės grąžinimo. Autentiškumas - savybė, priskiriama paveldo ištekliui, kuris medžiagine prasme yra originalus (pirmapradis) ar tikras išlikęs toks, kaip kad buvo sukurtas, ir toks, koku tapo, sendinamas amžių ir veikiamas oru, tai autentiškumas nėra vertė, bet yra sąlyga jai atsirasti ir todėl tampa lemiamu aspektu vertinant paveldą.¹⁵

¹³ Pruszyński, Jan. *Orchona zabytków w Polsce. Geneza organizacja prawo*. Warszawa, 1989.

¹⁴ Ten pat, p. 29-31.

¹⁵ Feilden, Bernard, M., Jokilehto, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių apsaugos gairės V.*, 1998, p. 18.

Atstatymas ir rekonstrukcija dažniausiai yra sąvokos, kurias vartoja kaip sinonimus. Tačiau šiame darbe dėl objekto specifikos jos žymi gana skirtingus veiksmus.

Kai kurios vartojamos sąvokos, vartojamos šio darbo dalyje, aptariančioje Lenkijos valstybinės paveldosaugos susiformavimą ir raidą yra glaustai ir bemaž tiesiogiai susijusios su Lenkijos istorija, tad, išlaikant sąsajas, nekeičiamos į galimas lietuviškąsias. Pirmoji respublika (Pierwsza Rzeczpospolita) - lenkų istoriografijoje plačiai paplitęs teminas, apibūdinantis pirmąją Lenkijos Respublikos nepriklausomybės periodą ir išreiškiantis 944-1795 m. laikotarpį.*¹⁶ Žečpospolitos terminui esant nenaudojamam, o Lenkijos-Lietuvos respublika - netiksliam, vadovaujantis Z. Kiaupos ir J. Kiaupienės nuorodomis, šiame darbe Abiejų tautų Respublika vykusius padalijimus imta vadinti Abiejų tautų Respublikos padalijimu.¹⁷

1.3. Tyrimo metodai, darbo struktūra

Tyrimo metodai, darbo struktūra

Tyrimas atliekamas analizuojant, grupuojant ir apibendrinant sukauptus duomenis bei faktus. Kitaip tariant naudotas istorinio tyrimo metodas (nagrinėti šaltiniai, literatūra), siekiant išryškinti kultūrinius, politinius ir socialinius veiksnius, įtakojusius lenkų paveldosauginę sistemą po Antrojo pasaulinio karo. Darbo struktūrą lėmė nuosekli Lenkijos paveldosaugos raidos analizė, kuri leidžia suvokti paveldosaugos pasirinktą kryptį ir būdą nagrinėjamu laikotarpiu.

Darbą sudaro šešios dalys. Įvadas atitinka pirmąją dalį. Antroji dalis skirta tyrimo objekto šaltinių ir literatūros apžvalgai. Trečiojoje dalyje kalbama apie Lenkijos paveldosaugos reiškinių ištakas ir raidos tendencijas, vykusius sudėtingus kultūrinius procesus, kurie apnuogina kai kurias po Antrojo pasaulinio karo vykusią reiškinių gilumines priežastis. Ketvirtoje dalyje aptariamas ir analizuojamas 1945-1990 m. vykęs Lenkijos istorinių miestų ar jų dalių atstatymas, kaip paveldosauginės praktikos dalis. Penktoji dalis - tai teorinės ir praktinės veiklos vaizdinė ir iliustracinė medžiaga. Pasirinktas Gdanskio miesto atstatymo pavyzdys, kaip minėtą veiklą

* Lenkijos istoriografijoje yra trys pagrindiniai valstybingumo periodai: 1) Pirmoji Lenkijos Respublika (Pierwsza Rzeczpospolita Polska), apimantis 966-1795 m laikotarpį; Po trečiojo padalinimo valstybė dingsta iš žemėlapių; 2) Antroji Lenkijos Respublika (Druga Rzeczpospolita Polska) - 1918-1938; nuo 1945-1989 m. valstybė nebuvo visiškai laisva ir nepriklausoma, o vasalė Socialistiniame lageryje. Trečioji Lenkijos Respublika (Trzecia Rzeczpospolita Polska) – 1989 iki dabar.

¹⁶ Informacija pateikia pagal Introduction to the History Of Polish Culture and Civilization dėstomą medžiagą Varšuvos universitete, paskaitų metu. [žr. 2005 10 28]

¹⁷ Kiaupa, Zigmantas. Dėl Jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės vardo. Lietuvos istorijos metraštis, 2005, p. 145; Kiaupienė Jūratė. Mes, Lietuva. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. V, 2003, p. 24-25.

atspindintis „darbo virtuvės“ praktinis – techninis lygmuo. Šeštojoje dalyje suformuluoti apibendrinimai ir išvados.

2. ŠALTINIŲ IR LITARATŪROS APŽVALGA

Moksliniai istorinių miestų atstatymo po Antrojo pasaulinio karo klausimai buvo nagrinėti ne tik atskiruose veikaluose, straipsniuose, įvairiose konferencijose, bet ir bendradarbiaujant su kitų šalių specialistais, šiuo atžvilgiu, Vokietijos.

1945-1989 m. laikotarpyje publikuoti straipsniai tokiuose veikaluose kaip „Meno istorijos ir kultūros biuletenis“ (Biuletyn historii sztuki i kultury)¹⁸, „Architektūros ir urbanistikos kvartalinis žurnalas“ (Kwartalnik architektury i urbanistyki)¹⁹, „Paminklų apsauga“ (Ochrona zabytków)²⁰, „Susitikimai su paminklais“ (Spotkania z zabytkami)²¹, daugiausiai būdavo techninio ar ideologiškai neutralaus pobūdžio. Juose praktiškai nebuvo analizuojama atstatymo problemų teorinės prielaidos ar kontraversiški požiūriai. 1942 m. pasirodęs Jano Zachvatovičiaus (Jan Zachwatowicz) straipsnis ir Ksavjero Pivocko (Ksawery Piwocki), besiremenčio Aloizo Rieglio (Alois Riegl) teoriją**, atsakymas tebuvo lengvas polemisinis pasikalbėjimas, kurio rimta moksline diskusija nesiryžtama pavadinti. Vėliau, problematikai nurimus ir prie jos sugrįžus tik menotyrininku, restauratoriui Juzefui Edvardui Dutkievičiui (Józef Edward Dutkiewicz) 1961 m., dramatiškai bandžiusiam atkreipti dėmesį į paminklų substancijos problemą, viskas nurimo. Jis pirmasis Lenkijos paveldosaugos aksiologijoje pabandė į objekto vertes pažvelgti kaip į kultūrinio proceso sudedamąją dalį. Jam ypač buvo svarbu motyvai, skatinantys žmones saugoti paveldą.²²

Straipsnių idėjinį pagrindą dažniausiai sudaro atstatymo, objekto dalių, virtusių griuvėsiais, gelbėjimo, atstatymo ir išsaugojimo metodo taikymo techninė, iliustracinė, apžvalginė analizė. Suprantant to meto situaciją, kitokio požiūrio ir negalėjo būti. Kritiškos įžvalgos, analizuojančios atstatymo reiškinių daug platesniame kontekste ir formuojančios paveldosaugos teisinės, politinės, socialogines problemas, pasirodė tik atgavus nepriklausomybę, t.y. po 1989 m. Pradedama ieškoti tikrųjų motyvacijų, politinių žingsnių, ekonominių veiksmų, kad būtų galima savotiškai

¹⁸ Biuletyn historii sztuki i kultury, žurnalas skirtas meno istorijai ir architektūrai aptarti, pradėtas leisti 1932 m.

¹⁹ Kwartalnik architektury i urbanistyki.

²⁰ Ochrona zabytków, skirtas paveldo problematikai tirti.

²¹ Spotkania z zabytkami, labiau aktualizuoja muzeologiją, atskirus paveldo objektus, pradėtas leisti nuo 1977 m.

** Aloizas Riegls (Alois Riegl)(1857-1905) – austrų menotyrininkas ir teoretikas, Vienos meno istorijos mokyklos narys. Vienas svarbiausių asmenų formuojant meno istorijos discipliną kaip atskirą mokslo sritį ir pats įtakingiausias formalizmo praktikuotojas. Tarp kitų veikalų parašęs „Modernus paminklų kultas: jo esmė ir kilmė“ (Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, sein Entstehung), kuriame pirmasis aiškiai ir nuosekliai suformavo paminklo vertės ir pasmės klausimą. Pagrindė jis kalba apie praeities pėdsakuose pasireiškiančią amžiaus vertę, pasireiškiančią praeinamumo – natūralaus irimo, naudojimo ženklų pėdsakuose. // Dictionary of Art Historians. <http://www.dictionaryofarthistorians.org/riegla.htm>, [žr. 2007 04 23]

²² Jakimowicz, Teresa. „Polska szkoła konserwatorska” – mit i rzeczywistość// Kwartalnik architektury i urbanistyki, tomas XXXVIII, sąsiuvinys 3-4, 2004, p. 422.

pateisinti ar pasmerkti tokį buvusį paminklotvarkos taikytiną paveldo apsaugos būdą ir su tuo susijusius kitus procesus.

Istorinių miestų susikūrimą, raidą ir vystymąsi nuodugniai iliustruoja tam skirti leidiniai: Architektūros ir urbanistikos paminklai Lenkijoje. Atstatymas ir konservavimas. Istoriniai miestai. I tomas („Zabytki urbanystiki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1”, 1986 m.)²³, „Apie senųjų miestų išsilaikymą“ (O przetrwaniu dawnych miast, 1984 m.)²⁴, Antonio M. Tungo (Anthony M. Thung) „Išsaugant Pasaulio didžiuosius miestus: istorinių sostinių destrukcija ir atkūrimas“ (Preserving the World's Great Cities: The Destruction and Renewal of the Historic Metropolis)²⁵. Minėtuose veikaluose gausu naudingos ir įdomios medžiagos apie įvairių miestų atstatymus skirtingais laikotarpiais.

Daugiausiai veikalų, susijusių su paveldo apsauga pasirodė tik po 1989 m. Tai Jano Prušinskio „Paminklų apsauga Lenkijoje. Genezė, organizacija, teisė“ (Jan Pruszyński „Orchona zabytków w Polsce. Geneza organizacja prawo, 1989 m.)²⁶, Bohdano Rymaševskio „Paminklosaugos raktai Lenkijoje“ (Bohdan Rymaszewski „Kluzce ochrony zabytków w Polsce“, 1992 m.)²⁷, Lenkų paminklosauga. Refleksija iš 1918-2002 metų“ („Polska ochrona zabytków. Refleksja z lat 1918-2002”, 2002 m.)²⁸ „Lenkų paminklosauga“ („Polska ochrona zabytków“, 2005 m.)²⁹. Tačiau, monografinių darbų gausa neatskleidžia požiūrio į paveldą. Galima pastebėti, jog paveldas labiausiai rūpėjo minėtiesiems dviem tyrėjams, ir konstatuoti, kad anksčiau išvardinti Bohdano Rymaševskio (Bohdan Rymaszewski) veikalai kaip du vandens lašai panašūs vienas į kitą, ne tik turiniu, informacija, bet ir informacijos išdėstymu. Nežymūs informacijos skirtumai pasimeta kartojamuose tekstuose. Vis dėl to, tai nesukliudo susidaryti bendrą Lenkų paveldosaugos vaizdinį. Jan Pruszyński (Jan Pruszyński) darbas labiau orientuotas į Lenkijos valstybinės paveldosaugos principų, teisinės sistemos, teorijos susiformavimo atskleidimą, kai tuo tarpu Bohdanas Rymaševskis istoriniu lyginamuoju metodu aprėpia ir analizuoja visą Lenkijos valstybinės paveldosaugos sistemą.

Požiūrių ir idėjų įvairovę šiuolaikinės paveldosaugos sampratoje atspindi konferencijų medžiaga „Paminklai ir visuomenė“ (Zabytki i społeczeństwo)³⁰ arba „Tyrimai ir paveldo

²³ Zabytki urbanystiki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, Warszawa, 1986 m.

²⁴ Rymaszewski, Bogdan. O przetrwaniu dawnych miast, Warszawa, 1984.

²⁵ Tung, Anthony, M. Preserving The World's Great Cities. The Destruction And Renewal Of The Historic Metropolis. New York, 2001.

²⁶ Pruszyński, Jan. Orchona zabytków w Polsce. Geneza organizacja prawo, Warszawa, 1989.

²⁷ Rymaszewski, Bohdan. Kluzce ochrony zabytków w Polsce, Warszawa, 1992.

²⁸ Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Refleksja z lat 1918-2002, Warszawa, 2002.

²⁹ Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków, Warszawa, 2005.

³⁰ Zabytki i społeczeństwo. Czynniki społeczny w ochronie zabytków w warunkach reformy samorządowej, Warszawa, 1999.

apsauga Lenkijoje, XX a.“ (Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku)³¹. Tarptautinis lenkų – vokiečių bendradarbiavimas, ko pasekoje buvo išleistas bendras veikalas „Aštriai: istorinių pastatų sunaikinimas ir atstatymas Vokietijoje ir Lenkijoje (Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, 2005). Minėtame darbe nagrinėjamas atstatymo fenomenas Vokietijoje ir Lenkijoje, naujai keliamos opios problemos.

Galimas dalykas, jog naują požiūrį ir vertinimą pateikia Marija Lubocka – Hofman (Maria Lubocka – Hoffman) savo monografijoje „Vakarų ir šiaurės Lenkijos istoriniai miestai. Sunaikinimai ir atstatymo programos“ (Miasta historyczne zachodniej i północnej Polski. Zniszczenia i programy odbudowy, 2004)³² ar Jacekas Friedrichas (Jacek Friedrich), ilgametis Gdansko miesto atstatymo problemų tyrinėtojas, savo daktaro disertacijoje „Pagrindinio Gdansko miesto atstatymo problemos 1945-1956 m. Visuomeniško mastymo būdo studija (Problemy odbudowy gdańskiego Głównego Miasta w latach 1945-1956. Studium z dziejów mentalności społecznej, 2000 m.)³³. Tačiau dėl veikalų neprieinamumo tenka naudotis tik antriniais, internetinėje erdvėje esančiais straipsniais ir interviu, o tai akivaizdžiai neleidžia sudaryti visa apimančio vaizdo, formuoja tik apibendrinantį žvilgsnį.

Gilinantį į Gdansko miesto atstatymo, kaip šios veiklos pavyzdį, klausimą, buvo naudojamas visa čia anksčiau išvardinta literatūra, kurioje miesto problematika nagrinėjama įvairiais aspektais. Papildomai duomenų rasta Gdansko miestui skirtuose tyrimuose, kurių rezultatai pristatyti Lecho Kryžanovskio (Lech Krzyżanowski) straipsnyje „Istorinis Gdansko miesto centras. Atstatymas ir miestų susiliejimo vaidmuo“ (Historical Centre Of Gdańsk. Reconstruction and Role Within The Conurbation)³⁴, Jaceko Friedricho (Jacek Friedrich) straipsniai „Diskusija ties Gdanskio miesto atstatymu: 1945-1948 m.“ (Dyskusja nad odbudową Gdańka: 1945-1948)³⁵, „Nūdienos problema pokarinio Gdansko architektūroje“ (Problem nowoczesności w kulturze architektonicznej powojennego Gdańka)³⁶ bei Konstantino Kalinovskio (Konstantyn Kalinowski) „Atsigręžimas į istoriją. Senamiesčių atstatymas

³¹ Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku, Oficyna Wydawnicza Różyckiego Opieki nad Zabytkami, 2000.

³² Lubocka – Hoffman, Maria, Uroda utraconych miast // Elbląska Gazeta Internetowa, <http://www.portel.pl>.

³³ Friedrich, Jacek. Problemy odbudowy gdańskiego Głównego Miasta w latach 1945-1956. Studium z dziejów mentalności społecznej // <http://bazy.opi.org.pl/raporty/opisy/synaba/85000/sn85746.htm>

³⁴ Krzyżanowski, Lech. Historical Centre Of Gdańsk. Reconstruction and Role Within The Conurbation // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XII, sasiūvinys 1, 1967, p. 11-28.

³⁵ Friedrich, Jacek. Dyskusja nad odbudową Gdańka: 1945-1948 // <http://www.pg.gda.pl/~jkrenz/miasto-Fried.htm>, [žr. 2007 01 30]

³⁶ Friedrich, Jacek. Problem nowoczesności w kulturze architektonicznej powojennego Gdańka // <http://www.buero-kopernikus.org/pl/article/31/7/>, [žr. 2007 03 15]

Lenkijoje – Gdanskio pavyzdys“ (Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig)³⁷.

Kalbant apie paveldosaugos santykį su vykdytu atstatymo procesu yra svarbūs šie teisiniai dokumentai: „Istorinių paminklų restauravimo chartija (Atėnų chartija)“³⁸, „Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija (Venecijos chartija)“³⁹, „Australijos ICOMOS chartija dėl kultūriškai svarbių vietų apsaugos (Burra chartija)“⁴⁰, „Rygos chartija dėl istorinių objektų autentiškumo ir rekonstrukcijos kultūros paveldo apsaugos požiūriu“⁴¹, „Krokuvos chartija“⁴² bei Lenkijos teisiniai dokumentai tiesiogiai susiję su paveldo apsauga, t.y. 1969 ir 2003 m. kultūros vertybių apsaugos įstatymai.⁴³

Aptariant Lenkijos paveldosaugos raidą ir vystymąsi bendrame kontekste yra svarbus Jukos Jokilekto (Jukka Jokilehto) „Architektūros konservavimo istorija“ (A History of Architectural Conservation) veikalas, leidžiantis pateikti to meto realijas Europos paveldosaugoje.⁴⁴

Minint paveldo vertes yra atsižvelgiama į Zbignevo Kobylińskiego (Zbigniew Kobyliński) darbe „Archeologinio paveldo konservavimo teoriniai pagrindai“ (Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego)⁴⁵ išdėstytus verčių apibūdinimus, kriterijus, taikymą.

Kaip pagalbine priemone, tiriant praeities suvokimą dabar, buvo pasitelkta projektų „Pokario rekonstrukcijos: interesai, modeliai, požiūriai“ (Post-War Reconstruction: Concerns, Models and Approaches)⁴⁶ ir Kraštovaizdžiai, atmintis, paminklai ir įamžinimas: identiteto paskirimas į jo vietą“ (Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity

³⁷ Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 81-94.

³⁸ The Athens charter for the Restoration of Historic Monuments, str. 6 (tarptautinis dokumentas, 1931 m., Atėnai) // www.icomos.org/athens_charter.html, [žr. 2006 12 22]

³⁹ Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo chartija. (Tarptautinis dokumentas, 1964 m., Venecija), str. 15 // Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998, p. 117.

⁴⁰ Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance, 1999 m., str. 20, [žr. 2007 04 29]

⁴¹ The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage, 2000, str. 6 // ICCROM Newsletter, Integrated Territorial and urban Conservation program for North-East Europe, Issue No 3, April, 2001, [žr. 2007 04 29]

⁴² Charter of Cracow // <http://www.tscont.ts.it/pag5-e.htm>, [žr. 2006 12 20]

⁴³ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, http://kultura.infoport.pl/ustawy/u_018.htm [žr. 2006 11 20]; Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. <http://www.kobidz.pl/app/site.php5/getFile/39>, [žr. 2006 11 20]

⁴⁴ Jokilehto, Jukka. A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property, England, 1986 (recomposed in pdf 2005).

⁴⁵ Kobyliński, Zbigniew. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001.

⁴⁶ Calame, Jon. Post-Conflict Reconstruction: Re-connecting Sites, Nations, Cultures, 2005 // in Post-War Reconstruction: Concerns, Models and Approaches, p. 12 // <http://www.rwu.edu/macrocenter/2005/Macro2005-v6-JonCalame-PostWarRecon.pdf>, [žr. 2006 11 20]

in Its Place)⁴⁷ medžiaga, kurioje įvairiapusiškai yra atskleidžiamos problemos susijusios su paveldu, jo vertinimu. Taip pat remtasi tokių tyrinėtojų kaip antropologės Svetlanos Boym, tyrinėjusios nostalgijos apraiškas istorijoje, pavelde darbu „Nostalgijos ateitis“ (The Future of Nostalgia)⁴⁸, paveldo tyrinėtojų Fredmeno Tildeno (Freedman Tilden) „Interpretuojant mūsų paveldą“ (Interpreting Our Heritage)⁴⁹, Deivido Loventalio (David Lowenthal) „Paveldo žygis ir istorijos nauda“ (The Heritage Crusade and the Spoils of History.)⁵⁰, J. E. Tunbridžo (J. E. Tunbridge), G. J. Ashworto (G. J. Ashworth) „Disonuojantis paveldas. Praeities valdymas kaip resursas konflikte“ (Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict)⁵¹ Chichester: John Wiley and Sons, 1996

⁴⁷ Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in Its Place// <http://www.metropolis.net>

⁴⁸ Svetlana, Boym. The Future of Nostalgia. New York, 2000.

⁴⁹ Tilden, Feedman . Interpreting Our Heritage. University of North Carolina Press, 1994.

⁵⁰ Lowenthal, David. The Heritage Crusade and the Spoils of History. Cambridge University press, 1998.

⁵¹ Tunbridge, J. E., Ashworth, G.J. Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict, Chichester: John Wiley and Sons, 1996.

3. LENKIJOS VALSTYBINĖS PAVELDOSAUGOS SUSIFORMAVIMO IR RAIDOS APŽVALGA

Kitoms tautoms kartais sunku suprasti, kodėl Lenkijos valstybė, nuniokota karo ir okupuota priešų, pradėjo savo šalies „atstatymą“ būtent nuo istorinių miestų centrų. Tačiau, kad būtų galima aiškiau suvokti tokius dažnai nepamatuotais laikomus paveldosauginius veiksmus, būtina atsižvelgti ir paanalizuoti šios šalies istorijos ir kultūros specifiką, o taip pat ir pačios paveldosauginės minties formavimąsi ir raidą. Kadangi šio darbo tikslas nėra išanalizuoti ir pateikti detalią Lenkijos valstybinės paveldosaugos istoriją, tai šioje dalyje aptariami tik svarbiausi ir, mano manymu, labiausiai su paveldosaugine praktika susiję ir liečiantys ir po Antrojo pasaulinio karo ją įtakojantys veiksniai.

Politinė Lenkijos situacija XVIII a. pb - šalies padalijimas, XIX a. pb - XX a. pr. – nepriklausomybės praradimas, lėmė, kad istorinis paminklas (kuris dažnai buvo inicijuotas nacionalinių jausmų) įgavo simbolinę prasmę. Svarbiausi statiniai buvo siejami su tautos istorija. Į juos buvo žiūrima kaip į nacionalinio identiteto ženklus.⁵²

„Šiuolaikiniu paveldosaugos judėjimu“ įvardytas procesas Vakarų Europoje formavosi XVIII a., o kaip savarankiška disciplina paveldosauga ėmė reikštis XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžioje. XIX a. pirmojoje pusėje restauravimo praktika vystėsi nuo minimalios intervencijos konservuojant pagal išsamius archeologinius tyrimus iki drastiškesnių priemonių, paminklų keičiant iš esmės.⁵³ Antroji kryptis buvo pavadinta stilistine restauracija arba dar vadinama purizmo (restauravimo) kryptimi ir tiesiogiai siejama su Violleto Le Duko (Viollet Le Duck) vardu ir jo darbais. Šios restauracijos metodas apėmė stiliaus grynumo idėją, pastatų restauravimą iki pirminio jų stiliaus, kas įtakojė nemažą ankstesnių laikų formų ir elementų praradimą.⁵⁴

XX a. restauravimo kriterijai Vakarų Europoje pagrįdė rėmėsi austrų Aloizo Rieglio (Alois Riegl), Georgo Dehio (Georg Dehio) ir Makso Dvožako (Maks Dvořak) suformuluotomis tezėmis. Minėti mokslininkai pabrėžė pagarbą autentiškumui ir teigė, kad kopija nėra paveldas. Tai tarsi reakcija į XIX a. klestėjusią purizmo „restauravimo būdo“ kryptį, įtakojusią, anot autorių, paminklų nuniokojimą.⁵⁵

⁵² Konstantyn, Kalinowski. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 82.

⁵³ Jokilehto, Jukka. A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property, England, 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 210.

⁵⁴ Ten pat, p. 277.

⁵⁵ Ten pat, p. 314, 387.

Nepaisant to, Lenkijos teritorijoje ir toliau vyko beveik nepertraukiama stilistinės restauracijos praktika. Nesuturėjo šios veiklos ir vis dažniau pasigirstantys pačių lenkų kultūros atstovų kritiški pasisakymai, nes apskritai trūko pagarbos laiko pėdsakams, likusiems objekte. Visuose trijuose regionuose, į kuriuos buvo padalinta Lenkija, architektai ir toliau stengėsi atrasti „ypatingų aplinkybių“ motyvaciją ar paversti objektą „senojo charakterio“ saugotoju. Teoriškai jie sutiko su Aloizo Riegliaus teorija, dėl paminklo senumo (amžiaus) vertės, tačiau praktiškai visiškai nemanė esant būtinybe šio požiūrio laikytis.⁵⁶

Lenkijos valstybinė paveldosauga neturėjo vienos mokyklos. Šalies padalijimas tarp Austrijos, Prūsijos ir Rusijos lėmė, kad šalies teritorijoje esančių paveldo objektų apsauga buvo įtakota trijų skirtingų pažiūrų ir mokyklų.⁵⁷

Valstybinė konservavimo tarnyba anksčiausiai pradėjo veikti 1843 m. Prūsijos valdomoje dalyje. Kadangi prūsų istorikai ir politikai stengėsi atgaivinti kryžiuočių prestižą, tai daugiausiai dėmesio buvo skiriama jų tematikai. Todėl valstybiniai finansai buvo išskiriami, pagrinde, tiems paveldo objektams restauruoti, kurie, kaip buvo manoma, priklausė kryžiuočiams ar buvo susiję su jais.⁵⁸

Tuo tarpu Austrijos teritorijoje nors ir nebuvo skiriami pinigai paminklų apsaugai iš valstybės, tačiau kūrėsi įvairios draugijos, organizacijos, o Vienos meno mokyklos patirtis ir įtaka lėmė geresnę paveldo objektų apsaugą ir priežiūrą. Todėl Krokuvos ir Galicijos teritorijos laikomos Lenkijos paminklų apsaugos lopšiu.⁵⁹ Gal būt todėl Krokuvos meno istorikams buvo artimesnė amžiaus vertė ir autentiškumas nei paminklų atstatymas.

Carinės Rusijos dalyje nebuvo specialiai paminklų apsaugai skirto įstatymo, tad ir oficialios apsaugos nebuvo. Tai pat kadangi šioje teritorijoje nebuvo valstybinės konservavimo tarnybos, tai objektų inventorizavimo akcijos buvo tik epizodinės.⁶⁰

Šalies padalijimas, galima sakyti, lėmė, kad lenkams tapo svarbu saugoti savo paminklus ne tik dėl meninės, mokslinės ar funkcinės reikšmės, bet ir dėl patriotinių sumetimų.

Pirmaisiais pokario metais atstatymo būdas, specifinės doktrinos raida buvo paveldosaugos rūpestis. Paveldosaugininkų profesinė sąmonė buvo formuojama įvairių elementų, teisinių nuostatų ir įstatymų, prieškario laikotarpiu vyravusių požiūrių, taip pat tradicijos ir lenkų paveldosaugos praktikos.

1914-1920 m. karo išdavos vedė prie naujo teorinių Lenkijos paveldosaugos normų įvertinimo ir prieškariniu dominavusių neintervencijos principų bei amžiaus vertės atsisakymo.

⁵⁶ Rymaszewski, Bohdan..Polska ochrona zabytków, Warszawa, 2005, p. 14-15.

⁵⁷ Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Refleksja z lat 1918-2002, Warszawa, 2002, p. 9.

⁵⁸ Rymaszewski, Bohdan. Kluzce ochrony zabytków w Polsce, Warszawa, 1992, p. 30.

⁵⁹ Rymaszewski, Bohdan..Polska ochrona zabytków, Warszawa, 2005, p. 14-15.

⁶⁰ Ten pat, p. 14-15.

Po Pirmojo pasaulinio karo Lenkijos paveldosaugoje galima išskirti dvi pagrindines tendencijas:

- 1) Toliau laikomasi 1911 m. priimtų paveldosaugos principų ir pirmenybė teikiama amžiaus vertei bei paminklo substancijos autentiškumui (šis požiūris ypač artimas buvo Krokuvos meno istorikams);
- 2) Priimtina ir tam tikro objekto kopija, tik reikią vengti falsifikacijos (tai pozicija, būdinga oficialiems paveldosaugos valdžios būreliams).⁶¹

Atsigavusios valstybės prestižas reikalavo atstatyti tuos objektus, kurie funkcionavo kaip nacionalinės identifikacijos ženklai. Todėl suprantama, kad valdžia palaikė naujas paveldosaugines pažiūras. Meno istoriko Alfredo Lauterbacho (Alfred Lauterbach) nuomone „istorinė svarbaus istorinio paminklo rekonstrukcija <...> pilnai pateisinama, nes <...> istorizmas Europoje pagal Viollet-le Duck buvo pavojaingas, nes jis buvo romantiškas, tačiau kadangi jis įgauna konkretų pagrindą, jis tampa racionalia srove. Priešingai, romantizmu dabar reikėtų vadinti konservavimą, kaip ir modernizavimą suteikiant istorinį pavidalą.“⁶²

Atsižvelgiant į tokias oficialios paveldosaugos pažiūras yra visiškai suprantama, kad tarpukariu Lenkijoje buvo atstatyta gana daug pastatų bei istorinių miestų senamiesčiai. Tarp jų gana įspūdingos architektūros miestai, kaip Kališas (Kalisz) (Iliustracija Nr. 1, pav. 1, 2, 3), Sandomiežas (Sandomierz) arba bažnyčia Brohove (Brochów) (Iliustracija Nr. 1, pav. 4, 5), kuri buvo atstatyta net du kartus. Pirmojo pasaulinio karo sukelti nuostoliai paveldo atžvilgiu daugiau kėlė klausimą ne „ar reikia“, bet „kaip reikia“ atstatyti sunaikintus paminklus.⁶³

1918 m. Regentų tarybos išleistas dekretas „Dėl kultūros paminklų ir meno išsaugojimo“ buvo vienas pirmųjų teisinių Lenkijos valstybės aktų po 150 metų trukusio jungo. Atkurta Lenkijos valstybė ne tik išleido dekretą bet ir sukūrė Valstybinį priešistorinių senienų konservatorių kolektyvą (Panstwowe Grono Konserwatorów zabytków Przedhistorycznych).⁶⁴ Šis teisinis dokumentas istorinius paminklus interpretavo kaip susidedančius iš pastatų, gatvių, skverų ar miestų ir turinčius istorinę vertę. Paminklų sąvoka akivaizdžiai išsiplečia. Lenkijos valstybės Prezidento 1928 m. išleistas kaip įstatymas išliko iki 1962 m., kuomet su tam tikromis pataisomis buvo vėl perleistas.⁶⁵

⁶¹ Konstantyn, Kalinowski. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 82.

⁶² Ten pat, 84.

⁶³ Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Refleksja z lat 1918-2002, Warszawa, 2002, p. 9.

⁶⁴ Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków, Warszawa, 2005, p. 35.

⁶⁵ Poland. Legislation, Organisation, Finance. Protection and Cultural Animation of Monuments, Sites and Historic Town in Europe, German, 1980, p. 329.

Praeities materialiosios kultūros liekanos dar nuo XVIII a. valstybės žlugimo buvo tautinio identiteto simboliai, kurių netekimas skaudžiai atsiliepė tautos tapatybės suvokimui. Istorija rodo, kad Lenkijos tautai ypač sunku susitaikyti su paminklų praradimais, todėl, kai jų netenka, imasi atstatymo metodo kaip savęs, tautos, įtvirtinimo ir istorinio tęstinumo užtikrinimo.

4. LENKIJOS MIESTŲ ATSTATYMAS PO ANTROJO PASAULINIO KARO

4.1. Lenkijos miestų atstatymo politika ir motyvacija po Antrojo pasaulinio karo

„*Ateities praeitis*“ („Przeszłość – przyszłości“) - tokį užrašą kunigaikštienė Izabelė Čartoriska (Izabella Czartoryska), pirmojo lenkų muziejaus įkūrėja, įsakė iškalti muziejaus frontone Pulave (Puławy) 1801 m.⁶⁶ Atrodo, minėti žodžiai geriausiai nusakytų Lenkijos valstybinės paveldosaugos principus, o ypač vykdytus paveldosaugininkų veiksmus po Antrojo pasaulinio karo istoriniuose Lenkijos miestuose.

Antrasis Pasaulinis karas Lenkijos valstybei atnešė katastrofiškus padarinius. Karui baigiantis iš 700 miestų, kurių istoriniai centrai turėjo paveldo charakterį, 117 buvo sugriauti daugiau nei 50 %. Paveldo objektų sunaikinimas istoriniuose miestuose siekė 50 % ir daugiau nei 43 % visų kultūros vertybių. Lenkija neteko 38 % nacionalinio turto, o, pavyzdžiui, Prancūzija – 1,5 %, o Didžioji Britanija – tik 0,8 %. Vakarinėje Lenkijos pajūrio dalyje iš 70 – ties miestų buvo sugriauti 37 kurių 26 sunaikinti nuo 50 – 100 %, Vroclavo vaivadijoje – iš 86 daugiau nei 50 % sugriauti 29 miestai.⁶⁷ Varšuva prarado 100 %, Gdanskas (vok. Danzig) – 90 %, Ščečinas (vok. Stettin) – 70 %, Poznanė (vok. Posen) – 60%, Vroclavas (vok. Breslau) - 50 % savo senamiesčių (Iliustracija Nr. 2).⁶⁸ Sugriovimų charakteris ir mastas kiekviename mieste buvo skirtingi, nors senieji miestai, tokie kaip Varšuva, Gdanskas, Poznanė, Vroclavas, Ščečinas ir daugelis kitų, buvo tik gigantiškos griuvėsių krūvos su kur ne kur stovinčiais didesnių pastatų – daugiausia bažnyčių ir rotušių – likučiais. Jeigu imtume Varšuvos pavyzdį, tai iš 957 pastatų, kuriuos lenkai prieš karą klasifikavo kaip individualius paminklus ar struktūrinius ansamblius, 782 buvo visiškai sunaikinti, o 141 dalinai sugriauti. Karo veiksmai 96,5 % istorijos ir architektūros palikimo pavertė griuvėsiais.⁶⁹ Buvo paskaičiuota, kad Lenkija, 1945-1990 m. vykdydama restauravimo, konservavimo ir kitus istorinio atstatymo darbus, išleido 7 % nacionalinio metinio biudžeto, o, pavyzdžiui, Prancūzija savo paveldosaugai, pasižyminančiai ypatingu kruopštumu, teisėjo vos 0,7 %.⁷⁰

⁶⁶ Rymaszewski, Bohdan. Wstęp // Zabytki urbanystiki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, 1986, p. 9.

⁶⁷ Pawłowski, Krzysztof. Zasady ochrony, odbudowy i rewaloryzacji historycznych zespołów urbanistycznych // Zabytki urbanystiki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, 1986, p. 52.

⁶⁸ Konstantyn, Kalinowski. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 81.

⁶⁹ Tung Anthony, M. Preserving The World's Great Cities. The Destructio And Renewal Of The Historic Metropolis. New York, 2001, p. 81.

⁷⁰ Ten pat, 88.

Po karo Lenkijoje kilo daugybė diskusijų dėl susiklosčiusios padėties istorinių miestų senamiesčiuose. Pagrindiniai klausimai, kėlę nemažai restauratorių diskusijų, buvo šie: ką daryti su išlikusiais griuvėsiais? Kokią kultūros vertybių paveldotvarkos kryptį pasirinkti? Kokio laikotarpio vaizdą turėtų įatgauti senamiesčiai? Kaip sutvarkyti/atstatyti istorinius nusiaubtus miestų centrus?

Naujas paveldosaugos praktikos taisyklės ir idėjinės programos sudarymą pirmojoje pokarinėje meno istorikų konferencijoje Krokuvoje 1945 m. suformulavo Lenkijos generalinis paminklų konservatorius* ** prof. Janas Zachvatovičius (Jan Zachwatowicz).

Šie paveldosaugos principai rėmėsi tokiais svarstymais: *„Paskutiniųjų metų patirtis mums aiškiai parodė, kokie svarbūs mūsų tautai yra paminklai. Vokiečiai, kurie norėjo mus kaip tautą sunaikinti, sugriovė mūsų istorijos paminklus.**** <...> Mes negalime leisti, kad būtų vagiami mūsų kultūros paminklai. Mes juos rekonstruosim, mes juos iš pagrindų atstatysim, kad perduotume ateinančioms kartoms jei jau ne autentišką substanciją, tai bent tikslią paminklų formą, kuri yra dokumentuose ir mūsų atmintyje.<...> Be praktinės panaudos gali likti tik tokie paminklai, iš kurių likę tiktai griuvėsiai, gamtos dalis, gamtos pergalės kovoje su žmogum simbolis. <.....> Bet kokia kaina turime apsaugoti mūsų kultūros turtą nuo sunaikinimo. Tačiau tam, kad tos liekanos turėtų prasmę ir atliktų savo vaidmenį, mes turime joms suteikti tokią formą, kuri būtų artimiausia originaliam pavidalui. <...> Atstatyti pastatai ir be amžiaus vertės toliau atliks savo didaktinę ir emocionalią - architektoninę užduotį.“⁷¹*

Meno istorikų, architektų ir paveldosaugininkų bendruomenė, dalyvavusi konferencijoje, pritarė pagrindinėms generalinio konservatoriaus tezėms ir nutarė, kad *„atsižvelgiant į lenkų kultūros paminklų sugriovimą, ką sąmoningai padarė vokiečiai, jie gali arba turi būti atstatyti.*

⁷¹ Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 85.

*** *Generalny konserwator zabytków* – pažodžiui verstųsi „generalinis paminklų konservatorius“, tačiau jeigu žvelgiant į dabartinę paveldosaugos sampratą, labiau atitiktų paveldotvarkos darbų generalinis ar vyriausiasis vadovas, tačiau idant neiškreipti tiesioginės prasmės ir tuometinio suvokimo apie paveldosaugą, kas gana akivaizdžiai išvelgiama žodžių prasmėse, paliktas pirminis pavadinimo variantas. Pagal 2003 m. išleistą *„Paminklosaugos ir paminklų priežiūros/globos įstatymą“*, tai yra aukščiausias paveldo apsaugos organas (restauravimo tarnybos vadovas) Lenkijoje.

**** Trečiasis Reichas, sistemingai naikino ir grobstė okupuotos Lenkijos, o daugiausiai Varšuvos nacionalinį paveldą, o tikslas tokių barbariškų veiksmų buvo nustatytas dar Hitlerio knygoje „Mein Kampf“: *„Atimk iš tautos jos paminklus ir sekančios kartos bėgyje ji nustos būti tauta“*. Vokiečių rengti urbanistiniai miesto planai, kur suplanuotas istorinių dalių sunaikinimas, o Varšuva čia vadinama *„Die neue deutsche Stad Warchau.“* Hitlerio planuose Varšuva turėjo tapti nauju provincijos miestu, pastatytu ant senojo miesto griuvėsių. Informacija paimta iš Rymaszewski B. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 97; Rymaszewski, Bogdan. Kryteria odbudowy starego miasta w Warszawie // Kronika Warszawy, 200, N. 5, 115, numer specjalny, p. 33.

*Tai liečia ir visiškai sunaikintus objektus, jeigu jų atstatymas pagal pirminę formą turėtų ypatingą reikšmę lenkų kultūrai.*⁷²

Remiantis generalinio konservatoriaus pranešimu ir konferencijos išvadamis buvo sudarytos konkrečios direktyvos, kurios jau sekančiais metais lėmė sąvokos „lenkų restauratorių mokykla“^{****} atsiradimą ir buvo pritaikytos atstatant senamiesčius:

1. Objekto restauracija, taip pat buvusios išvaizdos atkūrimas neturi priklausyti nuo jo sugriovimo laipsnio ir turi būti įvykdyta tiek, kiek leidžia dokumentacija.
2. Visiško sugriauto, jau neegzistuojančio objekto rekonstrukcija yra įmanoma tokiu atveju, jei objektas/materija turi nacionalinės istorijos dokumento charakterį.
3. Atstatytas, rekonstruotas ar restauruotas pastatas turi įgauti naujas funkcijas, tarnauti naujiems tikslams ir turi būti įtrauktas į modernų gyvenimą.
4. Funkcionalūs ir estetiniai faktoriai yra svarbesni nei paminklo autentiškos substancijos išlaikymas.
5. Vidaus erdvių pertvarkymas naujam naudojimui turi būti įvykdytas atsižvelgiant į pirminę objekto formą.
6. Atstatymas, rekonstrukcija ar restauravimas turi būti vykdomas moksliniu veikimo būdu, kuris naudoja pilną istorinę dokumentaciją.⁷³

Praradimų problema buvo bene pagrindinė priežastis, skatinusi pasirinkti vertingiausių paminklų visišką atkūrimą kaip vienintelę galimybę. Tačiau dėl atstatymų, daugiausiai susijusių su Varšuva, buvo ir daug modernesnių pasisakymų. Pavyzdžiui, vienas inžinierių siūlė: *„Užmirškime ir geriau neprisiminkime praeities. Nebuvo ji nei pernelyg graži, nei džiaugsminga. Negailėkime senųjų rūmų, tai kaip negailime ir nenorime prikelti jų senųjų gyventojų. Senuoju paveldu lieka Krokuva, o Varšuva turi būti ateities miestu, pirmu Europoje, kur turi iškilti nauji rūmai, naujos pilys, nauji namai visai visuomenei, o ne tik vienietams.“* Jis taip pat siūlė iš griuvėsių sukurti piramidės formos monumentą „Nacių barbariškumo gėda“.⁷⁴ Kazimieras Vika (Kazimierz Wyka), garsusis Lenkijos kultūros istorikas, nepripažino senamiesčio atstatymo, įvardydamas tai falsifikatu. Jo nuomone, išskyrus ekonominius skaičiavimus bei higienišką tarpukario būseną, viskas bylojo prieš atstatymą. Tai pat net neleido galvoti apie istorinių formų

⁷² Ten pat, p. 86.

^{****} *Polska szkoła konserwatorska* (lenkų restauratorių mokykla) – terminas reiškiantis objektų atstatymą iš griuvėsių, kurių vėlesnė paskirtis, dažniausiai, nors ne visada, skiriasi nuo pirminio jų panaudojimo. Terminą apibrėžė Janas Prušinskis (Jan Pruszyński) // Pruszyński, Jan., J. Blaski i cenie odbudowy i zagospodarowania zabytków. Perspektywa prawnicza // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XXXVIII, sąsiuvinys 3-4, p. 327.

⁷³ Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 86.

⁷⁴ Rymaszewski, Bohdan. Kluzce ochrony zabytków w Polsce, Warszawa, 1992, p. 59.

fasadų atstatymus, sakydamas, kad tai būtų tik „skurdus teatras“: *griuvėsius reiktų apjuosti autostrada, šalia jos įrengti šokių aikšteles bei restoranus, kad čia atvažiuojantys turistai paliktų dolerių autentiškų istorinių pastatų priežiūrai ir restauravimui*“. Tokiu būdu griuvėsiai turėjo tapti paminklu, liudijančiu nacių barbariškumą, bei pritraukti turistus ir jų pinigus.⁷⁵ Tačiau 1946 m. sostinės atstatymo biure vykusioje diskusijoje visai tai polemikai galą padarė Janas Zachvatovičius (Jan Zachwatowicz).⁷⁶

Taigi, pagrindinis paveldosaugininkų tikslas pokario metais – susigražinti senuosius istorinius miestų kraštovaizdžius, išsaugoti kultūrinį tęstinumą. Iškart po karo pradėti sudarinėti istorinių kompleksų ir istorinių miestų atstatymo planai (Iliustracija Nr. 3, pav. 1, 2; Iliustracija Nr. 4, pav. 1, 2).⁷⁷

Lenkijoje, tik 1950 m. rugpjūčio 25 d. Kultūros ir meno ministerijos įsakymu buvo įkurtos „paminklų restauravimo dirbtuvės“ (pracownie konserwacji zabytków)*****, 1962 m. buvo išleistas įsakymas dėl kultūros vertybių apsaugos. Iki to laiko realiai įtakos tyrėjo tik Kultūros ir meno ministerija, ir generalinis paminklų konservatoriaus etatas. Iki 1962 m. jiems teko dirbti pagal 1918 m. kultūros vertybių įstatymą.

Įdomu tai, kad atstatymus ar rekonstrukcijas vykdę žmonės, pagrinde, mažai žinomi asmenys. Konferencijų, pasitarimų ir panašiai lyderiais būdavo Janas Zachvatovičius (Jan Zachwatowicz), Stanislavas Lorentcas (Stanisław Lorentz), Petro Bieganskio (Piotr Biegański), keletas kitų, tačiau jų pavardės mažai kada yra minimos straipsniuose, o ir paminėtosios plačiau nėra žinomos. Nustatyti jų išsilavinimą, darbo stažą taipogi yra labai sunku. Pavyzdžiui, Ščečino (Piotr Zaremba) meras ar Gdansko (Władisław Czerny) viceprezidentas, kurie pagrinde buvo vykdytų atstatymų vadovai, turėjo architekto išsilavinimą. Tad belieka konstatuoti, jog atstatymus generavę idėjiniai autoriai turėjo architekto, meno istorijos žinių, kartais restauratoriaus praktikos, tačiau dauguma darbus pradėjo turėję tik vietos išsilavinimo teikiamas

⁷⁵ Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 105, 106.

⁷⁶ Ten pat, p. 105.

⁷⁷ Rymaszewski, Bogdan. O przetrwanie dawnych miast, Warszawa, 1984, p. 90.

***** Valstybinė įmonė paminklų restauravimo dirbtuvės (Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie konserwacji zabytków (PKZ), sutrumpintai tiesiog vadinamos paminklų restauravimo dirbtuvėmis. Šios dirbtuvės buvo įsteigtos 1950 m. Janui Zachvatovičiui pasiūlius, o Kultūros ir meno ministerijai pritarus. Pagrindiniai tikslai: atlikti tiriamuosius ir mokslinius darbus, ekspertizes, naujų konservavimo metodų parengimas ir patikrinimas pritaikant praktikai, dokumentacijos apdirbimas ir paruošimas, konservavimo darbų vykdymas visuose kultūros paveldo objektuose, šalyje ir užsienyje. Specializacijos sritys: architektūra, skulptūra, tapyba, grafika, taikomoji dailė. Darbų apimtis apėmė nuo istorinės konservacinės medžiagos paruošimo (nuo 1952 m.), konservacinės ir statybos darbų vykdymo (1955 m.) iki archeologinių ir konservacinių darbų (nuo 1967 m.). Pagrindiniai atstatymo darbai Lenkijoje: 1971-1984 m. Varšuvos Karališkųjų rūmų atstatymas; 1975-1980 m. Gdansko, Krokuvos, Torunės, Zamoščio (Zamość) istorinių centrų atstatymas; 1980-1984 m. Raclavskio (Raclawicki) panoramos atkūrimas. Informacija paimta iš PP PKZ (Polskie Pracownie Konserwacji Zabytków) Historia i działalność. <http://www.ppkz.pl/historia.html>, [žr. 2006 11 15]

žinias. Tad kyla natūralus klausimas, kiek gali įnešti profesionalumo vietos autoritetų architektų ar menotyrininkų žinios? Ar įmanoma be profesionalų pagalbos iš kitų šalių išlikti objektyviems ir atlikti atstatymo, rekonstrukcijos darbus? Kiek ir kaip objektyviai buvo žvelgiama į objektų/materijų selekciją atstatymui? Būtinybė ar priverstinė situacija, o gal politinė padėtis ir to laikmečio aplinka įtakojo tokią atranką? Deja, į tai gali atsakyti nebent platesnės šių problematikų studijos.

Tuo metu visuose visuomenės sluoksniuose vyravo įsitikinimas, kad sugriauti lenkiškų miestų centrai, taip pat ir visi paminklai turi būti atstatyti tokie, kokie jie buvo prieš karą: kaip tautinės istorijos liudininkai ir kaip Lenkijos atgimimo simbolis, nesugriaunamumo ženklas, savitumo, ypatingumo patvirtinimas ar stabilumo ir vienybės garantas; kaip objektai, kurie pažadina ypatingas reikšmes ir tarnauja kaip identiteto erdvinės koordinatės. Kaip pasveikimas, išsilaisvinimas, tarsi visuomeninė terapija prieš karo paliktas žaizdas bei moralinė pergalė, savotiškas iššūkis pralaimėjusiam priešui bei įrodymas, kad net sugniuždyta tauta gali atsigauti fiziškai ir dvasiškai.⁷⁸

Janas Zachvatovičius (Jan Zachwatowicz), Michailas Valickis (Michał Walicki), Julius Staržinskis (Juliusz Starzyński), Vitoldas Kieškovskis (Witold Kieszkowski) ir Ježis Šablovskis (Jerzy Szablowski) užuot ramiai toliau darę užtikrintą mokslinę karjerą, ėmėsi veiklos, kuri savo ruožtu reikalavo politiko, detektyvo ir administratoriaus kvalifikacijos: nuosavybės (turto) gražinimas, inventorizacija, restauracija ir ankstyvųjų objektų atstatymai. Visa tai vardan to, kad būtų galima atgaivinti „pilietinę dvasią“, kuri visuomenėje sklandė nepriklausomybės metais.⁷⁹

Nepaisant sunkios ekonominės padėties, lenkų restauratorių vykdomi atstatymai sulaukė masinio gyventojų palaikymo. Kaip parodė 1994 m. doktorantės Anos Naruševič (Anna Naruszewicz) interviu metu surinkti duomenys (buvo šnekinti projektuotojai, architektai, administratoriai, dirbę atstatant Varšuvą) daugiau nei 90 % apklaustųjų nuo pat pradžios buvo nusitiekę prieš komunizmą ir karo pabaigoje plačiai dalinosi iškentėta širdgėla, kuri skatino galvoti apie puikiausio miesto architektūros atstatymą iš griuvėsių.⁸⁰

Žiūrint šių dienų akimis, po Antrojo pasaulinio karo Lenkijos paveldosaugos taikytas atstatymo metodas susilaukė gana didelio būrio vertintojų, kurių nuomonės, galima sakyti,

⁷⁸ Calame, Jon. Post-Conflict Reconstruction: Re-connecting Sites, Nations, Cultures, 2005 // in Post-War Reconstruction: Concerns, Models and Approaches, p. 12 // <http://www.rwu.edu/macrocenter/2005/Macro2005-v6-JonCalame-PostWarRecon.pdf>, [žr. 2006 11 20]

⁷⁹ Pruszyński, Jan. Blaski i cenie odbudowy i zagospodarowania zabytków. Perspektywa prawnicza // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XXXVIII, sąsiuvinys 3-4, p. 328.

⁸⁰ Tung A. M. Preserving The World's Great Cities. The Destruction And Renewal Of The Historic Metropolis. New York, 2001, p. 83.

pasiskirstė į dvi stovyklas: tie, kurie įvardija padarytas klaidas, tačiau savotiškai bando pateisinti tokį žingsnį, ir tie, kurių nuomone, toks veiksmas buvo laikomas abejotinu ir nepriimtiniu.

Vieniems tai gali pasirodyti kaip „*nenugalimumo simbolis, patriotinė pareiga, spontaniškas mąstymo būdas, kur nebuvo laikomasi ekonominių principų*“⁸¹, kitiems - kaip reiškinys, kurį labiau inspiravo ne būtinybė, o šaly įsigalėjusi politinė sistema.⁸²

Pasak Jaceko Purchlo (Jacek Purchla) straipsnio „Paveldas ar vystymasis – Krokuvos patirtis“ („Dziedzictwo a rozwój – doświadczenie Krakowa“), būtent komunizmo sistema, maksimaliai centralizuota ir labiausiai atplėšta nuo ekonominio skaičiavimo, buvo palankiausia dirva restauratoriams iškilti ir sulaukti pasisiekimo. Komunizmas sukūrė tokią palankią rinką senamiesčiams atkurti, visa kam visu pajėgumu rekonstruoti, kad Lenkijoje radosi plati erdvė restauratorių darbams, ir dėl to ne tik Lenkijoje, bet ir už jos ribų susidarė didelė grupė žinomų konservatorių. Jaceko Purchlo nuomene, būtent Varšuvos atstatymas tapo naujosios valdžios legitimizacija, o istorinių miestų ekonominis atsilikimas po Antrojo pasaulinio karo tapo ypač ryškus. Tas gilėjantis skirtumas tarp restauratorių pasiekimų ir vis nesėkmingesnės miesto komplekso apsaugos buvo ne kas kita kaip visos sistemos sergančios ekonomikos padarinys.⁸³

Po 1989 m., Lenkijos valstybei atgavus nepriklausomybę, vykdyti tyrimai nurodo politikos ir ideologijos poveikį, be kurio atstatymo veiksmai nebūtų buvę įmanomi. Šių dviejų sferų veikla sukūrė tam tikrą erdvę, kurioje masiškas atstatymas ir rekonstrukcija tapo ne tik įmanomu, bet ir pagirtinu, kone idealizuojamu veiksmu. O jų vykdytojai nacionaliniais herojais. Komunizmo sistema, kurią galima laikyti palankiausia dirva restauratoriams iškilti ir sulaukti pasisiekimo, dar laukia savo tyrėjų. Kol kas ši problematika nėra atidžiau tyrinėta, todėl turi gana ne mažą potencialą atstatymo ar rekonstrukcijos fenomeną parodyti visai kitoje šviesoje.

Ypatingas naujosios valdžios dėmesys paveldo objektams didino jos pačios statusą visuomenės akyse. Tačiau neapsieita ir be politinių sprendimų. Dėl kontraversiško Varšuvos karališkosios pilies įvaizdžio ir reikšmės visuomenei buvo vengiama kalbėti jos atstatymo klausimu. Atstatymas buvo pradėtas tik 1971m., pinigus rinko visa tauta, o valdžia iki 1982 m. neskyrė nė vieno zloto.⁸⁴

Tačiau esama ir kito požiūrio, kurį išsako Andžejus Tomaševskis (Andrzej Tomaszewski), Janas Prušiniskis (Jan Pruszyński). Jie pripažįsta, kad tomis sunkiomis ir nesaugiomis sąlygomis

⁸¹ Kozinska, Bohdana. Neue Strukturen und Symbole des Neuanfangs in Stetin: Die sozialistische Stadt im Gefüge historisch gewachsener Städte // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 67.

⁸² Czerny, Władisław. Odbudowa ośrodków w staromiejskich w Polsce po 1945 r. Kwartalnik architektury i urbanistyki, 1960, T.V, seszyti 1-2, p. 123.

⁸³ Purchla, Jacek. Dziedzictwo a rozwój – doświadczenie Krakowa // <http://www3.uj.edu.pl/alma/alma/33/01/02.html>, [žr. 2007 02 05]

⁸⁴ Majewski, Piotr. Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie // Spotkania z zabytkami, 2005, Nr. 11, p. 8-9.

Jano Zachwatowicza (Jan Zachwatowich) vykdyti veiksmai buvo ne kas kita kaip meistriška toliaregiška strategija ir išmintingas kompromisas⁸⁵ ir kad esant tokiai teisinei bei ekonominei pokario būklei suvaržytoje politinėje sistemoje nebuvo galima pasiekti ko nors daugiau, nes kiekvienas argumentas už konkretaus objekto apsaugą turėjo būti pasvertas; be to, ne valia buvo pamiršti Kultūros ir meno ministerijos tarnautojų pataikavimo ideologinei sistemai.⁸⁶

Anot, paveldosaugos specialistų J. E. Tunbridžo (J. E. Tunbridge) ir G. J. Ašvorto (G. J. Arshworth) sovietinė politika puikiai pasinaudojo Lenkijos įdirbiu atkuriant architektūros paveldą - jį kaip puikų pavyzdį pateikdavo Vakarų šalims.⁸⁷ Šis lenkų įdirbis dažnai buvo kritikuojama užsienyje, tačiau laikui bėgant pripažintas vertingu pasiekimu.⁸⁸

Jeigu Baroko laikais antikiniai griuvėsiai dažnai tarnavo didaktiniais tikslais, parodant stebėtojiui „kontrastą tarp senovės didybės ir šiuolaikinės degradacijos“, Romantizmo - spinduliavo melancholija, atspindėjo sugriautą poetišką dvasią bei harmoniškos visumos ilgesį,⁸⁹ tai pokariu jie tampa žiauriais liudininkais ir simboliais prarastos vietos bei nenumaldomo troškimo atstatyti idealią praeitį „aukso amžių“, dabartį laikant nieko verta. Sekant paveldo tyrinėtojų J. E. Tunbridžo (J. E. Tunbridge) ir G. J. Ašvorto (G. J. Arshworth) mintimi, kad paveldo populiarumas priklauso nuo poreikių, o ne nuo objektų (žaliavų) egzistavimo⁹⁰, yra natūralus atrodo pokario Lenkijos visuomenės potraukis ir bumas paveldo objektams. Atsižvelgiant į Roberto Hevisono (Robert Hewison) nuomonę, kad paveldo bumas gali būti siejamas su ekonominiu, socialiniu, dvasiniu nuosmikiu, kai praeitis tampa „geresne vieta“ už chaotišką šiandieną ir neaiškų rytojų. Tenka pripažinti Deivido Loventalio (David Lowenthal) išsakytos minties, kad „*tokiomis sąlygomis atsiradęs paveldas, tampa pranašesnis už autentiškus, nes buvo at/sukurti mums, pritaikytas mūsų poreikiams*“,⁹¹ realumą Lenkijos pokario paveldosaugoje.

Egidijaus Aleksandravičiaus teigimu, „*didingiausi praeities vaizdai kuriami tada, kai tauta atsiduria sunkios, beveik neįveikiamos kasdienybės akivaizdoje*“.⁹² Lenkijos pokarinė visuomenė

⁸⁵ Tomaszewski, Andrzej. Konserwacja zabytków w Polsce 1945-1957: Jan Zachwatowicz // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XXXVIII, sąsiuvinys 3-4, p. 295.

⁸⁶ Pruszyński, Jan. Blaski i cenie odbudowy i zagospodarowania zabytków. Perspektywa prawnicza // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XXXVIII, sąsiuvinys 3-4, p. 327.

⁸⁷ Tunbridge, J. E., Ashworth G. J. Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict, Chichester: John Wiley and Sons, 1996, p. 138.

⁸⁸ Małachowicz, Edmund. Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku, 2000, Warszawa, p.48-47

⁸⁹ Boym, Svetlana The Future of Nostalgia. New York, 2001, p. 79.

⁹⁰ Tunbridge J. E., Ashworth G. J. Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict, Chichester: John Wiley and Sons, 1996, p. 9.

⁹¹ Vaitkuvienė, Agnė. Paveldo industrija Lietuvoje. Lietuvos istorijos studijos, 2006, p. 89.

⁹² Aleksandravičius, Egidijus. Praeities mirazai ir nevisavertiškumo statybos kompleksai. Kultūros barai, 2001, t. 12, p. 37.

„didingiausius praeities vaizdus“ pradėjo ieškoti ir kurti „iš naujo“ vos supratęs istorinių miestų praradimų mastą.

Įdomu tai, kad atstatomieji pastatai įgavo mitinę aurą, jiems suteikiamos ypatingos, beveik magiškos galios. Remiantis Ronaldo Vraitto (Ronald Wright) išsakyta mintimi („*Kai istorija yra perprantama (kai lieka tik istorijos esmė), ji tampa mitu. Mitas yra istorijos, tikros ar įsivaizduotinos, išraiška, kuri atspindi giliausias kultūros vertybes ir kultūros ištakas. Mitai sukuria ir įtvirtina archetipus taip, kad šie tampa akivaizdus ir nekvestionuojami. Mitai yra pripildyti prasmės - mes gyvename ir mirštame su jais. Jie yra kultūrų žemėlapiai, kuriais jos vadovaujasi laiko tėkmėje*“.⁹³), galima daryti savotišką išvadą, kad prarastieji istoriniai paminklai tampa mitais, kurių nenorima prarasti, nes taip bijoma netekti ryšio su istorija, kultūra, tapatinimusi su pašamoneje suformuotais vaizdiniais.

Istorija, atmintis ir identitetas yra nuolat persvarstomi ugdant žmonių tapatinimąsi su nacionalistine valstybe kuriant mitus, herojinius naratyvus, įsmeninant tariamas nacionalines vertybes ir identifikuojantis su konkrečiomis vietomis.

Šiuo atžvilgiu, *atstatymas* asociatyviai tapatinamas su „istorinės prasmės pojūčiu“. Todėl atstatymo logika tampa paremiama „istorinio teisingumo“ reikalavimu. Atstatyti miestai labai greitai iškyla kaip tautos pasipriešinimo simbolis fašizmui ir naujosios primestinės politikos norams urbanizuoti miestus pagal naujai sukurtus miesto modulius, nieko bendro neturinčius su miesto natūraliu vystymusi.

4.2. Lenkijos miestų atstatymo po Antrojo pasaulinio karo problematika

Sprendimas atstatyti ištisas istorines miestų teritorijas susidūrė ne tik su realizacijos, bet ir su tam tikromis teorinėmis problemomis.

Pirma, tiek diskusijose, tiek literatūroje buvo kalbama, kad atstatymas paremtas „mokslinė analize“, tai yra, kad pagrįstas turima dokumentacija ir padarytais objektų tyrimais, kurie leidžia tiksliai atkurti buvusią padėtį. Tačiau niekas konkrečiai netyrinėjo, koku mastu ir kaip buvo projektuose panaudota turima medžiaga. Taip pat reiktų atkreipti dėmesį ir tai ką reiškė „buvusi padėtis“ ar „pirminė būseną“ tame kontekste. Ar kalbama apie betarpišką būseną prieš sunaikinimą, ar taip vadinamą paminklinę vertę. Gana nemažą dilemą sukelia ir noras „grąžinti miestui istorines formas“, nes neaišku, kas yra tos „istorinės formos“, kurias užsibrėžta grąžinti nuniokotiems miestams. Jeigu tarpukaryje istoriniais, senoviniais laikyti prieš 1850 m. statyti

⁹³ Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in Its Place // <http://www.metropolis.net>

pastatai, tai pokarinio miestų atstatymo programoje „istorinės formos“ reiškė seniausią pastato išvaizdą.⁹⁴ Tačiau, kaip praktika parodė, nei vienas iš tų kriterijų realiai nebuvo pritaikytas:

1.1. Varšuvos atveju buvo nuspręsta, kad miestui turėtų būti grąžintas toks istorinis veidas, koks jis matomas seniausiuose išlikusiuose dokumentuose, ikonografinėje medžiagoje, o seniausia dokumentinė bei ikonografinė medžiaga apie miestą siekė XVIII ir vėlesnius amžius. Neatsispirta buvo ir daug senesniems amžiams – atstatymo realizacijos plane numatyta atstatyti ir kai kurių pastatų gotikines formas.⁹⁵ Lyginant su kitais istorinių Lenkijos miestų atstatymais, Varšuvos senamiestyje buvo atstatytas tiksliausias istorinis vaizdas.

1.2. Visiško nuniokotų miestų istorinių formų atstatymo dėl tam tikrų aplinkybių, kaip antai: ekonominio išskaičiavimo, gyvenamojo ploto poreikių ir panašiai, buvo imtasi tik seniausiose, svarbiausiose istorinių miestų dalyse. Pavyzdžiui, Gdanske istorinis kraštovaizdis grąžintas miesto daliai, vadinamai *Glówne miasto*. Tokiuose miestuose kaip Vroclave, Opolėje (Opol), Žemutiniame Kazimieže (Kazimierz Dolny), Nysėje (Nyse), Boleslavece (Bolesławec), Racibože (Raciborz) rekonstrukcija apsiribojo tik senojo miesto turgavietėmis ir tai sričiai gretimose gatvėse. Tuo tarpu kiti senamiesčių plotai buvo atiduoti įvairioms kitoms statybos procedūroms, kaip antai: rekonstrukcijoms, modernizacijoms, perstatymams, taip pat naujiems namams statyti, išvalius karo paliktus griuvėsius, ar leista senuosius, jau eksploataciją baigusius namus nugriauti.⁹⁶ Tačiau atstatant kai kurias istorines Gdansko, Vroclavo dalis dėl dokumentacijos stokos neišvengta architektūrinės fantazijos, nes tokiu atveju būdavo pasitikima projektuotojų vaizduote, išradingumu ar jausmais. Tokia veikla kartais turėjo „purizmo“ bruožų, mat naujai atstatytų namų daugiau ar mažiau „dokumentuoti“ bruožai kartais užgoždavo senuosius pastatus.⁹⁷

1.3. Kitose istorinių miestų dalyse būdavo statomi nauji, modernių formų pastatai, kurie savo dydžiu, masteliu, fasadais derindavosi prie senųjų išlikusių pastatų. Toks taikymo metodas Lenkijoje įgavo „revalorizacijos“ apibūdinimą.⁹⁸

Antra, dėl minėtų miestų atstatymo būdų architektūriniame Lenkijos reginyje, galima sakyti, susiformavo ar iškilo naujos restauravimo estetiškumo vertės arba, kitaip sakant, architektūrinės korektūros, labiau primenančios tikslų kūrybinį apskaičiavimą, kuriuo architektūros istorijoje

⁹⁴ Rymaszewski, Bohdan. O przetrwania dawnych miast, Warszawa, 1984, p. 105,106.

⁹⁵ Ten pat, p. 106.

⁹⁶ Małachowicz, Edmund. Ochrona środowiska kulturowego, T. I, Warszawa, p. 275.

⁹⁷ Małachowicz, Edmund. Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku, 2000, Warszawa, p. 46.

⁹⁸ Ten pat, p. 48-47.

pati architektūra parodoma tokia, kokia iš tikrųjų buvo, o tiksliau - kokia negalėjo, bet turėjo būti. Pokariu atstatant istorinius miestus ir jų ansamblius neišvengta „tautinių stilių“ apraiškų pastatų išorėje. Dar tarpukariu vykusio „tautinių stilių“ paieška, manant jų formas pritaikyti naujose statybose ar restauruojant senus pastatus, atgijo pokariu. „Lenkišku stiliumi“ tapo barokas, klasicizmas, kartais renesansas. Vokišką įtaką patyrusiuose miestuose vyko „lenkiškų stilių“ paieška bei architektūros „deprūsizacija“ ar „degermanizacija.“ Šis principas buvo grindžiamas tokiu paaiškinimu, kad norima turėti statinio stilistinio „grynumo“ ir „tiesos“. Kai kurių istorinių miestų dalių (ne tik gražintose žemėse) pastatai įgaudavo socrealizmo stiliaus bruožų.⁹⁹ Tačiau nė vienam miestui nebuvo atlikta kokia nors studija, kuri būtų išaiškinusi, kas yra „vokiškas elementas“. Todėl galima teigti, jog per mažas laiko tarpas, distancijos nebuvimas lėmė, kad miestai prarado daugiatautiškumo bruožus. Gali būti ir taip, jog kultūrinių elementų, svarbių istorijos tęstinumui, buvo prarasta žymiai daugiau ir įvairesnių, nei buvo suvokiama tuo metu.

Trečia, nacionalinės pastangos koncentravosi sostinėje, o tai ne be pėdsako atsiliepė kituose miestuose. Labiausiai dėl to nukentėjo istorinės buvusių vokiškų miestų dalys. Lenkams šie miestai buvo svetimi, jie nesistengė išlaikyti jų buvusių formų. Kadangi po karo ypač paastrėjo lenkų vokiečių santykių klausimas, visa, kas galėjo priminti vokiečius, atrodė svetima, nereikalinga, šitai buvo būtina išvengti ar pakeisti. Tad buvo kuriamos naujos visiškai modernizavimo koncepcijos, kurios turėjo palengvinti statybų ir transporto infrastruktūrą. Tai, ko dar nenorima buvo vadinti modernia miestų statyba, palengvino išvystyti modernios miesto dalies viziją, kurioje turėjo vyrauti naujausios mados. Galima buvo planuoti tokią urbanistinę struktūrą, kad išeitų funkcionalus suskirstymas – tvirtos erdvės su želdynais, šviesios ir erdvios gatvės ir sveiko gyvenimo sąlygos. Šios vizijos išdava:

3.1. Visiškai Ščecino buvusio senamiesčio užstatymo nugriovimas, išskyrus kelis istorinius pastatus bei kelis gyvenamuosius namus. Nors paveldosaugininkai puikiai suvokė statinių vertę, juos vertino ir įvardindavo kaip „atstatytinus“, o norėdami išsaugoti statinius stengėsi pabrėžti jų katalikišką kilmę.¹⁰⁰

3.2. Po karo pritrūkus gyvenamojo ploto, istoriniai miestai susidūrė su naujosios statybos grėsme. Tai ypač išryškėjo tokiuose miestuose kaip Malborkas, Eblionge, Kolobžege (Kołobrzeg), Nidžice (Nidzic), Ščečine. Šių miestų senamiesčiai buvo užstatyti

⁹⁹ Rymaszewski, Bohdan. O przetrwania dawnych miast, Warszawa, 1984, p. 93.

¹⁰⁰ Kozinska, Bogdana. Neue Strukturen und Symbole des Neuanfangs in Stettin: Die sozialistische Stadt im Gefüge historisch gewachsener Städte // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 68.

masine gyvenamąją statybą pagal standartinius blokinius projektus.¹⁰¹ Pastatyti pagal tuos pačius projektus, daug kur panašiai suplanuoti, šie gyvenamieji kompleksai ėmė niveliuoti miestų architektūrą. Tai padidino atotrūkį tarp bendrojo estetinio pojūčio ir gyvenamųjų kompleksų integracijos į senamiesčius. Gyvenamieji namai dėl vienu arba labai panašių namų fasadų bei ritmiškai (pagal sekcijas) besikartojančių tų pačių detalių ir formų išsiskyrė toje miestų aplinkoje, kurioje kiekvienas pastatas buvo kitoks. Ėmė ryškėti disonansas tarp ankstesnių miestų vaizdų, kur dažniausiai vyravo skirtingo mastelio, kitokio pobūdžio elementai, ir standartine sekcija grįstos urbanistikos. Jeigu ir buvo pastatyta keletas gana išpūdingos architektūros pastatų, kurie darniai įsikomponavo į istorinę aplinką, tai vientisos naujų pastatų statybos ir jų stilistikos krypties senamiesčiuose nebuvo. Kruopščiai išlikę ir restauruoti objektai stovėjo vieniši tuščioje architektūrinėje erdvėje, netekę savo architektūrinių sąsajų. Iškomponuotas senamiestis, pripildytas gyvenamųjų namų, nepildė nei funkcionalių, nei estетinių lūkesčių¹⁰² (Iliustracija Nr. 5, pav. 1, 2, 3; Iliustracija Nr. 6, pav. 1, 2, 3). Šeštame dešimtmetyje, tokiai padėčiai susilaukus kritikos, pradėti bandymai statyti pastatus, atitinkančius šiuolaikišką, modernią dvasią, tačiau jau atsižvelgiant ir į istorinių miestų kraštovaizdį. Pirmasis toks bandymas, kurio planą paruošė Ščepanas Baumas (Szczepan Baum), buvo įvykdytas Malborko senamiestyje. Naujieji gyvenamieji blokai buvo pastatyti pagal senųjų gatvių išsidėstymą, taikantis aukščio ir proporcijos mastelių, taip bandant atkurti tradicinį kraštovaizdį. Toliau sekė Stefano Miulerio (Stefan Müller) planas Javožo (Jaworze) mieste, kur dar labiau buvo stengtasi priartėti prie istorinio užstatymo ritmingai pasikartojančiomis arkadomis, panašiomis į istorinius statinius (Iliustracija Nr. 5, pav. 4).¹⁰³

3.3. Tokių miestų, kaip Malborko, Eblongo, Kolobžego (Kołobrzeg), Nidžico (Nidzic), Ščečino, senamiesčių užstatymą, masiniais gyvenamaisiais namais pagal standartinius socrealizmo projektus smarkiai iškritikavus, istoriniuose centruose buvo pradėtos vykdyti taip vadinamosios „retroversijos“ stiliaus namų statybos. Prasidėjo tai šeštajame XX a. dešimtmetyje Elblionge. Tai buvo lyg pavėluotas bandymas atkurti

¹⁰¹ Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 113.

¹⁰² Kozinska, Bogdana. Neue Strukturen und Symbole des Neuanfangs in Stetin: Die sozialistische Stadt im Gefüge historisch gewachsener Städte // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 74.

¹⁰³ Ten pat, p. 114.

praeities atmosferą, surandant vis daugiau supratingumo ir paramos (Iliustracija Nr. 7, pav. 1, 2, 3, 4, 5).¹⁰⁴

3.4. Istorinių miestų senamiesčių modernizacija. Pavyzdžiui, Poznanėje ši problema iškilo, miesto valdžiai nutarus senąjį, XIX a. pab. – XX a. pr. grįstą grindinį pakeisti betoniniu asfaltu, nes taip buvo paprasčiau, nors Varšuvoje ir Krokuvoje senųjų gatvių grindinys buvo išlaikytas. Senuosius dujinius žibintus dėl pernelyg didelių eksploatacinių išlaidų buvo nuspręsta pakeisti elektriniais, nors jų vertė, suteikianti senamiesčiui tam tikrą nuotaiką, buvo neginčijama.¹⁰⁵ Gatvių sistemos pakeitimas, plokščių gamybą, tipizavimas, taupymas vedė prie istorinių miestų pseudo modernumo.

Ketvirta, sunaikinti paveldo objektai nebuvo vien karo padarinių rezultatas. Netvarkomi ir neprižiūrimi apleistų istorinių pastatų griuvėsiai buvo gana greitai pastebėti ne tik gyventojų, bet ir miestų valdžios, ir panaudoti kaip trūkstančių statybinių medžiagų šaltiniai – buvo ardamos plytos.¹⁰⁶ Ščecino buvusio senamiesčio liekanų griovimas įtakojė ir plytų išvežimą į Varšuvą – taip buvo prisidėta prie tuomet populiarios akcijos “tauta stato sostinę”.¹⁰⁷ Pats drastiškiausias to pavyzdys buvo Nises (Nysie) miestas, kuriame specialiai buvo nugriauta keliolika viduramžių, renesanso ir baroko laikų mūrinių namų (Iliustracija Nr. 6, pav. 4). Tik įsikišus Kultūros ministerijai senamiesčių užstatymo išardymo procesas baigėsi, ir palaipsniui buvo judama konservacinio – adaptacinio išlikusių paminklų išsaugojimo link.¹⁰⁸

Šiuo metu yra sunku pasakyti, kokie iš tikrųjų yra tokio būdu sunaikinto paveldo mastai ir įtaka visai Lenkijos paveldosauginėi sistemai.

4.3. Lenkijos miestų atstatymo po Antrojo pasaulinio karo sprendimai ir reikšmė dabartinei paveldosaugai

Sovietinio laikotarpio lenkų paveldosauga ir urbanistika vis dar laukia mokslinio ir kritinio vertinimo. Pasak Teresos Jakimovič (Teresa Jakimovicz), jau atėjo tas metas, kai “istoriškai

¹⁰⁴ Małachowicz, Edmund. Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, 2000, Warszawa, p. 54.

¹⁰⁵ Kondziela, Henryk. Refleksja na temat koncepcji odbudowy i restauracji oraz podjętych prac realizacyjnych w średniowiecznych zespołach urbanistycznych Poznania w latach 1945-2000 // *Monumenta conservanda sunt*. Wrocław, 2001, p. 91,92.

¹⁰⁶ Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 112.

¹⁰⁷ Kozinska, Bogdana. Neue Strukturen und Symbole des Neuanfangs in Stetin: Die sozialistische Stadt im Gefüge historisch gewachsener Städte // *Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen*, Wiesbaden, 2005, p. 68.

¹⁰⁸ Czerny, Władisław. *Odbudowa ośrodków w staromiejskich w Polsce po 1945 r.* Kwartalnik architektury i urbanistyki, 1960, T.V, zeszyty 1-2, p. 123.

uždara sistema” pribrendo analizei be jokio mitologizavimo ir triumfo, kurie tik trukdo pačiam reikalui ir tam atsidavusiems žmonėms.¹⁰⁹

„Lenkų restauratorių mokyklos“ sąvokos, kuriai taip nesėkmingai priešinosi prof. Janas Zachvatovičius (Jan Zachwatowicz), teigdamas, kad: „*niekur nenaudoju apibrėžimo „Lenkų restauratorių mokykla“ kalbant apie veiklą, susijusią su apsauga, konservavimu ar paminklų atstatymu<...>“*, nerasime nei viename vadovėlyje, nei viename žodynėlyje. O paties Jano Zachvatovičiaus (Jan Zachwatowicz) žodžiai tariant: „*supratimas mokykla yra susijęs su tam tikra filosofine doktrina, o lenkų restauratorių mokykla nesukūrė jokios naujos doktrinos, o tik tragedijos ir netekties metu darė tai, kas buvo būtina tuo laiku*“.¹¹⁰

Po Pirmojo pasaulinio karo Tadeušas Šidlovskis (Tadeusz Szidłowski) rašė: „*<...> kad paminklo praradime slypi pavojus prarasti savarankišką, originalų nacionalinį charakterį<...>*“. Po Antrojo pasaulinio karo Janas Zachvatovičius (Jan Zachwatowicz) konstatavo: „*Tauta ir paminklai yra viena*“¹¹¹. Taigi Lenkijoje istorinis paminklas (atskiras pastatas) galėjo ir buvo suvokiamas kaip nacionalinė relikvija. Tad šią sampratą įsisavino ir paveldosaugininkai. Relikvija akivaizdžiai tampa svarbesnė negu racionalūs samprotavimai. Jų autentiškumas buvo tapatinamas ne su materialios substancijos autentiškumu, o su funkcija ir su objekto ideologine reikšme kolektyvinei sąmonei. Paminklų, kaip nacionalinių simbolių, identifikavimas lėmė tam tikrą istorinių pastatų sakralizavimą.

Iki 1945 m., kuomet buvo priimtas sprendimas atstatyti Varšuvos senamiestį, kitų šalių specialistai mažai žinojo kas vyksta Lenkijoje. Kadangi jokia medžiaga tuo klausimu nebuvo išversta į kurią nors užsienio kalbą. Savomis iniciatyvomis buvo bandoma daryti projektus, kurie galėjo vaizduoti numanomą atstatymo eigą ir principus. Toks projektas „Senamiesčio atstatymas Varšuvoje (Rebuilding of the Old Town in Warsaw)“ buvo sukurtas 1944 m. rudenį, anglų architektų, Liverpulyje.¹¹²

Po 1945 m. dėka atstatymo valdybos narių: Jano Zachvatovičiaus (Jan Zachwatowicz), Jano Albrechto (Jan Albrecht), Stanislovo Lorentco (Stanisław Lorentz), Petro Bieganskio (Piotr Biegański) bei kitų, tarptautiniams kontaktams buvo stengiamasi Varšuvos atstatymo idėją pristatyti Jungtinėse Amerikos Valstijose, Didžiojoje Britanijoje, Švedijoje. Tokia veikla turėjo

¹⁰⁹ Jakimowicz, Teresa. „Polska szkoła konserwatorska” – mit i rzeczywistość // Kwartalnik architektury i urbanistyki, tomas XXXVIII, sąsiuvinys 3-4, 2004, p. 421.

¹¹⁰ Ten pat, p. 422-423.

¹¹¹ Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 86.

¹¹² Borański, Marek. Opinie o odbudowie Starego Miasta w środowiskach zagranicznych // Kronika Warszawy, Numer Specjalny 5 (115), 2000, p. 72.

daugiau norą surinkti lėšų atstatymui, nei pagrįsti atstatymą restauracine prasme. Nuo 1950 m. pristatymai vyko Berlyne, Florencijoje, Londone, Briuselyje. Ši praktika gana didelio susidomėjimo susilaukė Italijoje ir Prancūzijoje. Ryšys su italais vėliau pagelbėjo perkeliant Senamiesčio atstatymo Varšuvoje diskusiją į tarptautinį lygmenį. Rezultate, 192 žurnale „Menai (Arts)“ atstatymo tematika Raimondas Konjniatas (Raymont Cogniat) parašė: *„greitu laiku tie nauji fasadai įgaus tokią pačią senumo patiną, kuri buvo senuosiuose pastatuose“*, o 1948 m. 49 numeryje „Šveicarų statybos žurnale (Schweizerische Bauzeitung)“ Linas Birchleris (Linus Birchler) rašė: *atstatymas nėra mažiau svarbus, nei naujausia kanalizacijos sistema“*., o Andre Lurkatas (Andre Lurcat) 1946 m. diskusijoje ties Varšuvos generaliniu planu, sakė, kad: *tautos kultūros nuolatinė kaita ir gyvybingumas labiausiai pasireiškia pastatuose, kurie dabar turėtų išreikti jūsų dabarties tikrovę, o ne perdėtą praeities garbinimą“*. Jeigu iki 1950 m. pasisakymai, kas liečia, Varšuvos miesto atstatymo daugmaž ėjo tolygiai, t.y. buvo tiek teigiami, tiek neigiami. Tai jau nuo 1950 m. daugiausiai vyravo neigiami atsiliepimai. 1963 m. Valteris Frodlas (Walter Frodl), Austrijos konservavimo įstaigos vyriausiasis vadovas, tarptautiniame forume komentuodamas Lenkijoje vykdytą realizaciją, tame tarpe, ir Varšuvos senamiesčio atstatymą, pastoviai naudojo „teatro užkulsiai“ apibūdinimą. Anot jo *„nereikia plačiau komentuoti, kad tas didelės apimties ir aukšto laipsnio sumanymas neturi nieko bendro su tuo kas yra vadinama paveldo apsauga ar konservavimas“*. Dideliai daliai Vakarų Europos šalių, kurios patyrė nuostolius karo metu, konservatoriams ir architektams atstatymas istorinėmis formomis, naudojant naujas medžiagas, buvo savotiškas apgaudinėjimas.¹¹³

Mareko Baranskio (Marek Borański) nuomone, tokių negatyvių pasisakymų buvo iš dalies sulaukta dėl to, kad patiems Lenkijos restauratoriams pritrūko kritiško žvilgsnio ir nuosavos nuomonės išraiškos, kad pabrėžtų, kas, atstatant Varšuvos senamiestį, iš restauracinės pozicijos, buvo padaryta gerai, o kas pastatyta visiškai naujai. Taip pat trūkumas pačios aiškinamosios medžiagos, reprezentuojančios priimtus sprendimus ir veiklos principus restauravime, lėmė tai, kad Lenkijos specialistai buvo nesuprasti, tapatinami su užsiimančiais nauja statyba, galų gale, buvo nustumti nuo pasaulinės restauratorių praktikos.¹¹⁴

Šiandien vertinant anuomet priimtus sprendimus, tiesiogiai susijusius su istorinių miestų atstatymu, tenka konstatuoti, kad jie turėjo gana keblą santykį su paveldosaugos teorija, tačiau sąlyginai neprieštaravo reglamentuotai taikytai pasaulinei praktikai, išdėstyta Atėnų chartijoje, ir buvo inspiruoti susiklosčiusios politinės bei ekonominės padėties.

¹¹³ Ten pat, p. 73-75.

¹¹⁴ Ten pat, p. 75.

Anot Romanos Cielontkovos (Romana Cielątkowa) pranešimo, skaityto „Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijoje“, Lenkijoje rekonstrukcijos (atstatymo) metodas, naudotas Varšuvoje, Gdanske, Elblionge ir kituose mažesniuose miestuose, yra priimtina kaip priemonė atkuriant miesto struktūrą. Su kuo iš dalies galėtų sutikti ir architektai, tačiau, pasak autorės, šie procesai niekaip negali pretenduoti į pačios architektūros kūrimą. Tenka pripažinti, kad šiuo atžvilgiu stilius yra vertinamas banaliai.¹¹⁵

Priimti sprendimai ir įgyvendinti sumanymai sukėlė ne tik profesionalų - architektų ir paveldosaugininkų, bet ir kitų disciplinų atstovų intensyvias diskusijas. Priekaištauja tie, kurie ieško šaknų ir tradicijos, kurie ilgisi istorinio tęstinumo, piktinasi, kad tuo yra spekuliuojama. Paveldosaugininkai baiminasi klaidingo istorinės substancijos, originalios sandaros stokos supratimo, autentiškų verčių falsifikavimo. Architektai kovoja su grėžiojimusi į praėjusias epochas, praeities struktūrų kopijavimu, kūrybinių galių susiaurinimu bei dabarties išraiškos galimybių nuvertinimu. Didaktikai piktinasi dabarties klastojimu, imitacija, buvusio miesto idealizavimu.¹¹⁶

Natūralu, jog analizuojant išlikusį paveldą būtų galima akivaizdžiai pagausinti žinias apie praeities įvykius, o tai leistų spręsti naujas problemas, papildytų kitus informacijos šaltinius ir sudarytų sąlygas išsamesnei informacijai. Freemanas Tildenas (Freeman Tilden) yra pasakęs, kad paveldo pažinimo tikslas – “interpretuojant suprasti, suprantant įvertinti, įvertinant saugoti”.¹¹⁷ Taip suprasti paveldą leidžia atstatyti istoriniai miestai, bemaž tiesiogiai susiję su istorijos tęstinumo suvokimu, susižavėjimo, patriotizmo ir kitokių jausmų kilimu. Beje, “pagrindinis lankytojų susidomėjimo šaltinis yra susijęs su tuo, ar yra ryšys su jo individualybe, patirtimi ir idealais”.¹¹⁸ Tai, ką lankytojai susikuria, priklauso nuo to, ką jie pamato. Žinoma, susidomėjimas akivaizdžiai priklauso ir nuo to, ar požiūris į išlikusias autentiškas liekanas sukelia tam tikras stebinčiojo emocijas, ar ne.

Estetiniai vertinimo motyvai yra labai svarbūs su istorijos tęstinumo suvokimu, susižavėjimo, patriotizmo ir kitokių jausmų kilimu. Tad *estetinė vertė* - tai formos ir struktūros meniškumas, suformavęs ir išlikęs per amžius, objekto stilistinė ir meninė branda.¹¹⁹ Manoma, kad atstatytas, rekonstruotas objektas nusakantis savo ryšį su ankstesniu objektu, turėjusiu

¹¹⁵ Cielątkowa, Romana. Heritage, The Present And The Authenticity Of The City // Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50 – mečio konferencijos medžiaga, Vilnius, 2005, p. 91-92.

¹¹⁶ Kozinska, Bohdana. Neue Strukturen und Symbole des Neuanfangs in Stetin: Die sozialistische Stadt im Gefüge historisch gewachsener Städte // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 67.

¹¹⁷ Tilden, Freedman . Interpreting Our Heritage. University of North Carolina Press, 1994, p. 5.

¹¹⁸ Ten pat, p. 11.

¹¹⁹ Kobyliński, Zbigniew. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego. Warszawa, 2001, p. 73.

istorinę vertę ir jau neegzistuojančiu, vis tiek perima jo „aurą“ ir tai leidžia jam išlaikyti estetiškumo vertę.¹²⁰ Todėl, šiuo atveju, atstatyti istoriniai miestai įgauna savotišką praeities objektų estetiškumo vertę, ne tik perima ankstesniųjų pastatų ..., bet ir *Etninę vertę* sunku nustatyti, kadangi ji yra priklausoma nuo simbolinės, religinės ir kt. reikšmių. Ją tolygiai įtakoja ir laikmečio realijos, todėl suvokimai su laiku kinta.¹²¹ Tyrimo laikotarpis parodo, kad etninė vertė kartu su *asociatyvine (simboline) verte* pokariu susipynė ir tapo kone savotiška rykšte paveldo objektams. Kadangi įtakojo atstatomų objektų atranką pagal šias dvasinių saitų savybes: legendiškumą, nuostabą, susijaudinimą, pagarbą bei tautinį jausmą. Kas iš karto vieniems paveldo objektas suteikė pirmenybę, o kitiems lėmė eliminavimą ar užmarštį.

Kas liečia *istoriškumo vertes*, tai manoma, kad joks atstatytas objektas negali į jas pretenduoti, nes tai ne praeities, o dabarties kūrinys. Tačiau toks objektas daugiau nei po kelių kartų turės savo istoriją. Tad su laiku turės ir tokią vertę. Stilistinė vertė irgi ateis su laiku, kai atstatytas objektas nustos būti vien tik kopija ar falsifikatu, o kaip interpretacija savyje neš istorines, estetines ir simbolines vertes. Greitu metu didesnė visuomenės dalis Lenkijoje jau nebeatkirs atstatytų objektų vien tik kopijomis, galų gale, nebeatmins ir to fakto, kad jie buvo atstatyti. Pati dilema išliks nebent tik akademiniam rate.

Dabartis reikalauja iš paveldo *ekonominės vertės*, kuri atsiskleidžia per pristatymą visuomenei, t. y. sąveikoje su simboline verte. Šiuo atžvilgiu istoriniais laikomi objektai įsikomponuoja ne tik vietinėje turizmo, tačiau ir pasaulinėje rinkoje. Deramas jų eksponavimas, pritaikymas esamų vietovės išteklių, adekvatus resursų panaudojimas, reikalingos infrastruktūros sukūrimas, leidžia juos panaudoti ne tik turizmo rinkoje, bet miesto kultūrinėms reikmėms.¹²² Ką akivaizdžiai parodo kasmet augantis apsilankančių turistų skaičius. Atstatyti ar rekonstruoti objektai tapo dar patrauklesni dėl savo pernelyg „puristiškų“ bruožų, kurių autentiškuose objektuose neretai ir nerastume. Todėl tai sukelia susižavėjimo išraiškas, kas užtikrina tokio objekto išlikimą ir populiarumą. Savo ruožtu ir pačio objekto išsaugojimo būdą - atstatymą, rekonstrukciją.

XX a. pabaigos europietiškas suvokimas apie paveldą, kad jis yra „*dėl sąsajų su istorijos laiku unikalus ir todėl nebeatkuriamas*“,¹²³ negali objektyviai vertinti daugiau nei 50 m. senumo įvykius. Šiuolaikinė Europietiškos paveldosaugos samprata telkiasi ties griežtu praeities ir dabarties atskirimu, įvardydamą paveldą kaip vienintelį praeities liudininką ir reprezentantą,

¹²⁰ Gutowska, Krystina. Zabytki w refleksji estetyka: piękno, artyzm, wartość historyczna // Zabytki i społeczeństwo. Czynniki społeczny w ochronie zabytków w warunkach reformy samorządowej, Warszawa, 1999, p. 53.

¹²¹ Ten pat, p. 68.

¹²² Ten pat, p. 75.

¹²³ Feilden, Bernard, M., Jokilehto, Jukka. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Vilnius, 1998, p. 18.

kurio tikrumo garantu tampa autentiškumas (autentiškai liudyti praeitį). Tuo tarpu amerikietiškoji paveldosauga siejama su objektų (relikto) savybe būti svarbiam visuomenei. Jo autentiškumui gali būti prielaida, kad jis yra kažkieno tapatumo objektas.¹²⁴ Šiai koncepcijai artima yra kanadietiškosios paveldo sampratos, jog „paveldo tikrumo dėmeniu laikomas jo reikšmingumas – paveldo aktualumas dabarčiai“.¹²⁵ Tačiau, vienok, vakarietiškoji paveldosauga net jeigu ir skiriasi materijos savybe, autentiškumo prielaidomis, tai vis tiek turi vieną bendrą bruožą – objekto materialumą. Rytų Azijos šalių paveldosauginiai principai mažai teskiria dėmesio istorinei materijai.¹²⁶ Jeigu europiečiams paveldas yra materialus objektas, tai japonams – tradicija / procesas. Visuomenei, susiduriančiai su kintančiu pasauliu, globalizacija, gausia informacija, grasinančia užgožti viską išskyrus save bei dvasinio paveldo praradimu, vis labiau prarandanti vientisumą ir besiskaidanti į skirtingas kultūras, lemia paveldo sampratos ir jo saugojimo būdų pokyčius. Esant įvairių veiksnių gausybei nėra lengva paklusti tik vienai kuriai nors paveldosauginei doktrinai. Be to kaip praktika parodė – atsiranda ir atsiras atvejų kaip paveldosauginės sampratos neturi ir neturės įtakos paveldo išsaugojimui. Greičiau paveldo išsaugojimo poreikis, bet kuria kaina, įtakos paveldosaugos sampratos kaitą ir derinimą prie įvykstančių pokyčių.

Be to, akivaizdu, kaip keičiasi požiūris į paveldą tarptautiniuose dokumentuose. Jeigu Venecijos chartijoje (1964 m.)***** visiškai kultūros paminklo atstatymas nėra laikomas teigiamu ir leistinu veiksmu¹²⁷, tai jau Burra (1979)***** ir Rygos (2000 m.)*****

¹²⁴ Kulevičius, Salvijus. Kultūros paveldo autentiškumas: sampratos analizė. Magistro darbas, 2005 m. p. 60.

¹²⁵ Ten pat, p. 63.

¹²⁶ Larsen, K. E. Preface // Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention. Published by UNESCO World Heritage Centre, 1995, p. XII.

***** Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija, dar kitaip vadinama Venecijos chartija, pasirašyta 1964 m. Venecijoje, Antrojo tarptautinio istorijos paminklų architektų ir technikų kongreso metu. Tai bendras susitarimas, dėl pagrindinių restauravimo gairių. Chartijoje pasisakoma, kad „visus atstatymo darbus būtina a priori atmeti. Galima leisti tik anastilozę, kitaip tariant, išlikusių, bet išskaidytų elementų suvienijimą. Medžiaga, kuri buvo panaudota integravimui, visada privalo būti atpažįstama, ir jos reikia naudoti kuo mažiau, tik tiek, kad būtų užtikrintas paminklo konservavimas bei jo formos atkūrimas.“ // Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo chartija. (Tarptautinis dokumentas, 1964 m., Venecija), str. 15 // Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998, p. 117.

¹²⁷ Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo chartija. (Tarptautinis dokumentas, 1964 m., Venecija), str. 15 // Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998, p. 117.

*****Australijos ICOMOS chartija dėl kultūriškai svarbių vietų apsaugos arba dar kitaip vadinama Burra chartija – apibrėžia pagrindinius principus ir procedūras Australijos kultūriškai svarbių paveldo vietovių apsaugoje. Chartija buvo surašyta 1979 m. pietų Australijos istoriniame mieste Burra Burra. 1999 m. dokumentas buvo peržiūrėtas ir papildytas. Ši chartija perėmė Venecijos chartijos dvasią bei konceptus, tačiau prisitaikė juos Australijos poreikiams, taip pat ji plačiau aptaria atstatymo problematiką. Pagrindinės šios chartijos sąvokos, susijusios su atstatymu: „Atstatymas reiškia vietos sugrąžinimą į ankstesnę, žinomą jos padėtį ir skiriasi nuo restauravimo naujų medžiagų panaudojimu objekte“. Nors ši chartija taikoma Australijai, vis dėlto ji tapo svarbi pasauliniu mastu, ją vadovaujasi paveldosaugos specialistai Lotynų ir Šiaurės Amerikoje, Europoje bei Azijoje, Kanadoje ir Naujojoje Zelandijoje // Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance, 1999 m.

chartijos visišką objekto atstatymą pateisina išskirtiniais atvejais ir esant tam tikroms sąlygoms.¹²⁸ Tuo tarpu Krokuvos chartija (2000)*****, galima sakyti, su išimtimi jau leidžia paminklą atstatymą, pripažindama architektūrinio, urbanistinio ir kraštovaizdžio paveldo svarbą bendruomenės identifikacijai, savęs pažinimui sociokultūriniame kontekste bei skirtingais istorijos laikotarpiais.¹²⁹

Tačiau čia būtų galima minutėlę stabtelėti ir pastebėti, kad paveldo dogmos, kurias išsako tarptautiniai dokumentai, naikina, kaip pastebi Robertas Adamas (Robert Adams)*****, gyvąją istoriją. Jie iškelia ir pabrėžia autentiškumo bei istorijos svarbą paveldo atžvilgiu ir įtakoja šiuos matus besąlygiškai priimti. Venecijos chartijoje minimi „istoriniai įrodymai“, Krokuvos chartijoje – „istorijos momentai“ nepalieka vietos paveldui apibūdinti „čia ir dabar“. Paveldas – tai absoliutas, kas savaiminga ir nesantykiška, ir ko niekas negali sąlygoti.

Tad kyla natūralus klausimas: kam išvis paveldą persekioji įtvirtintomis teorinėmis sąvokomis, kurios tik apibūdina paveldo dalį, jei bendruomenei susitapatinimas su senaisiais pastatais ar vietomis, kurių autentiškumas nesutampa su paveldosaugos autentiškumo samprata, yra daug svarbesnis nei akademinės gairės? Kodėl žmonėms turėtų būti blogai, kodėl jie turėtų jaustis suklydę, jeigu jie labiau linkę turėti rekonstrukciją, teikiančią pasitenkinimą, o ne plikus griuvėsius ar sudarkytus, neužbaigtus pastatus. Juk paveldo apsauga neturi būti skirta vien tik tai

***** Rygos chartija dėl istorinių objektų autentiškumo ir rekonstrukcijos kultūros paveldo apsaugos požiūriu – priimta Rygos regioninės konferencijos, kurią inicijavo ICCROM, metu 2000 m. spalio 23-24 d. Aktuali Vidurio ir Rytų Europos šalims (Estijai, Latvijai, Lietuvai, Baltarusijai, Ukrainai), susidūrusioms su kultūros paveldo, prarasto, dėl stichinių gamtos ar žmonių veiklos sukeltų nelaimių. Kultūros paveldo objektų atstatymas leidžiamas išskirtiniais atvejais: „kai „vieta“ dėl griovimų arba įvykių pakeitimų yra neužbaigta; kai rekonstrukcija (atkūrimas) grąžina „vietai“ jos kultūrinę svarbą; arba kai siekiama kompensuoti stichinių gamtos ar žmogau veiklos padarinių tragišką netektį. Kultūros vertybės atstatymui būtinos šios sąlygos: nekelia pavojaus egzistuojančioms in situ liekanoms; yra pakankamai atitinkamų tyrimų ir istorinės dokumentacijos; neklastojamas bendras urbanistinis ar landšaftinis kontekstas ir nežalojama reikšminga istorinė struktūra; dėl atstatymo poreikio atvirai konsultuojamasi su tautiniais bei vietiniais autoritetais ir visuomene“ // The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage, 2000, str. 6 // ICCROM Newsletter, Integrated Territorial and urban Conservation program for North-East Europe, Issue No 3, April, 2001. [žr. 2007 04 29]

¹²⁸ Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance, 1999 m., str. 20. [žr. 2007 04 29], The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage, 2000, str. 6 // ICCROM Newsletter, Integrated Territorial and urban Conservation program for North-East Europe, Issue No 3, April, 2001, [žr. 2007 04 29]

***** Krokuvos chartija – surašyta 2000 m. tarptautinės paveldosaugininkų konferencijos Krokuvoje metu. Venecijos chartijos įtakoje 2000 m., kuriant chartiją, ypatingas dėmesys sutelktas į Europos susivienijimo procesą ir iš to kylančią vis didesnę būtinybę charakterizuoti save // Charter of Cracow // <http://www.tscont.ts.it/pag5-e.htm>, [žr. 2006 12 20]

¹²⁹ Charter of Cracow // <http://www.tscont.ts.it/pag5-e.htm>, [žr. 2006 12 20]

***** Robertas Adamas (Robert Adam) – vienos didžiausios Europoje „Robert Adam Architects“ įmonės, kurios specifika – tradicinis dizainas, direktorius. Taip pat jis yra Tarptautinio tinklo tradiciniams pastatams, architektūrai ir urbanizmui (International network for Traditional Buildings, Architecture and Urbanism (INTBAU) pirmininkas ir RIBA garbės sekretorius // Adam, Robert. Does heritage dogma destroy living history? // http://www.ihbc.org.uk/context_archive/79/dogma/adam.html, [žr. 2007.04.19]

paveldo daliai, kuri sugeba autentiškai liudyti, nes tai nėra vien tik mokslas, tai kartu ir bendruomenės / tautos identiteto tradicijų ir simbolių apsauga.¹³⁰

Todėl, mano manymu, klaidinga, remiantis šiuolaikinės paveldosaugos dogmomis, vertinti praktiškai daugiau nei 50 m. senumo įvykius bei juos bandyti išprausti į šiuolaikinio mąstymo rėmus. Reikia prisiminti, kad anuomet dar nebuvo jokio tarptautinio dokumento, aiškinančio atstatymo ir autentiškumo santykį. Todėl iki tol žinomos paveldosaugos teorijos ne visada galėjo būti tiesiogiai pritaikytos paveldotvarkoje, kai buvo kalbama apie istorinį tęstinumą ir tautos identitetą.

Galima konstatuoti, kad nuo to laiko, kai prasidėjo stilistinė restauravimo maniera iki šiandienos, paveldosaugos principai turi tendenciją nuolat cikliškai pasikartoti. Po Antrojo pasaulinio karo vykusių atstatymų pasirašyta Venecijos chartija kryptingai pabrėžė tabu atstatymui, tačiau iškilus grėsmei, kad paminklai gali išnykti iš žmonijos atminties, pradedami kurti tarptautiniai dokumentai, kuriais atstatymas išimtinais atvejais leistinas, kaip objekto išsaugojimo veiksmas, motyvuotas reikalingumu tautos identitetui. Kyla toks jausmas, kad paveldosaugos teorijoje ir praktikoje rekonstrukcijos/atstatymo tendencijos vis sukasi ratu ir niekaip negali iš to užburto rato ištrūkti. Nepaisant to, kad jau daugiau nei šimtą metų vyksta teorinės diskusijos, iškilus praktinei dilemai, grįžtama prie pirminių samprotavimų.

3.4. Lenkijos miestų atstatymo po Antrojo pasaulinio karo galima įtaka Lietuvos paveldosaugos sampratai

Lietuvoje, kaip ir didesnėje Europos valstybių dalyje, tačiau priešingai nei kaimyninėje Lenkijoje, po karo nebuvo masiškai atstatomi nuniokoti istoriniai pastatai ar ištisi miestų kompleksai. Pavyzdžiui, Vilniaus senamiestyje buvę istoriniai pastatai, gerokai apgriauti, bet dar galėję būti atstatyti, buvo nugriauti, o jų vietoje buvo paliktos tuščios erdvės ar iškilo naujoviški statiniai. Išimtimis čia tampa Žemutinės pilies arsenalas, Trakų pilis, Biržų pilys - žymiausi to meto restauravimo ir dalinio atstatymo pavyzdžiai.

Atgavus Nepriklausomybę kyla dvi pagrindinės atstatymo bangos: 1) sovietmečiu naikintų Nepriklausomybės ir religinių paminklų atstatymas visoje Lietuvoje¹³¹ bei 2) nebeegzistuojančių pastatų, kurių nelikę net griuvėsių, o geriausiu atveju - tik pamatai (Žemutinės pilies Valdovų rūmai),¹³² ar jų ištisų kvartalų (Vilniaus istorinio geto būdingi fragmentai)¹³³ atstatymas.

¹³⁰ Adam, Robert. Does heritage dogma destroy living history? // http://www.ihbc.org.uk/context_archive/79/dogma/adam.html, [žr. 2007.04.19]

¹³¹ Apie sovietiniu laikotarpiu nugriautus paminklus žr.: Nukentėję paminklai. Vilnius, 1994.

¹³² LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija, 2001, spalio 17.

¹³³ Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa, 2002 09 25, nutarimas Nr. 1496.

Galima konstatuoti, kad lenkų paveldosauginiai veiksmai, atlikti istoriniuose miestuose po II Pasaulinio karo, daro įtaką ir mūsų šiuolaikinei paveldosaugos sampratai.

Pirmiausia tai rodo praktinė paveldotvarkos pusė. Lenkų atlikti restauracijos darbai liudija jų profesionalumą. Todėl turbūt neatsitiktinai buvo pasitelkti jų mokyklos auklėtiniai vykdant restauracijos darbus Vilniuje 1986-1991 m.¹³⁴ Be to, kaip mano Vidas Dolinskas ir Romualdas Budrys, „pačių lenkų kritinis požiūris į ankstesnius darbus, naujų šaltinių atradimai leidžia išvengti kai kurių klaidų, atkuriant Vilniaus rūmus, bei pasinaudoti įgyvendintų projektų patirtimi.“.¹³⁵

2007 m. paveldosaugos magistro studijų studentas Vygantas Tomkevičius vykdė apklausą tema „Valdovų rūmai: atstatymas“. Vienas pateiktų klausimų buvo skirtas išsiaiškinti, kiek pas mus žinoma užsienio atstatymų patirtis: „Kokius žinote atstatymo (kaip Valdovų rūmai) analogus užsienyje?“. Iš 350 respondentų dauguma nežinojo, ką į tokį klausimą atsakyti, ar išvis neatsakė (83,2 %). Lenkijos pavyzdžius nurodė 12,9 % respondentų, iš kurių 4,0 % atiteko Krokuvai, 6,0 % Varšuvai, o 2,9 % - Lenkijos karališkiešiams rūmams (Priedas Nr. 3).¹³⁶

Dėl atsakymų neapibrėžtumo, kaip antai „Lenkijos karališkieji rūmai“, sunku pasakyti, ką tiksliai respondentas turėjo omenyje, nes tiek Varšuvoje, tiek Krokuvoje tokie rūmai yra. Tad šiuo atžvilgiu yra sunkoka truputį plačiau komentuoti, kiek Lietuvos visuomenė žino apie Lenkijos miestų atstatymą, ir ką žino daugiau: ar Krokuvos Vavelio karališkosios pilies – rezidencinių rūmų ir katedros ansamblio atstatymą, vykdytą XX a. pr. ir trukusį keletą dešimtmečių,¹³⁷ ar Varšuvos senamiesčio su jame esančiais karališkaisiais rūmais, kurių atstatymo projektas buvo įgyvendintas 1971-1984 m.¹³⁸

Bendrai apžvelgus statistinius duomenis aišku, kad Lenkijos paveldosaugos sistemos vykdyti atstatymai yra žinomesni nei kitų Europos šalių. Tačiau toks neapibrėžtas žinojimas turi savo paslėptą pavojų, kurio pavyzdžiu gali būti toks VGTU Bičiulių ir absolventų klubo surengtoje diskusijoje tema „Ar atstatysime Valdovų rūmus?“ pasisakymas: „Geriausias pavyzdys yra Lenkijos Varšuvos ir Krokuvos senamiesčių įrašymas į pasaulinio paveldo sąrašą, Krokuva kaip istorinis viduramžių centras, Varšuva kaip XX amžiaus civilizacijos pasiekimas, o

¹³⁴ Lenkų restauratoriai 1986-1991 m. dalinosi savo patirtimi ir įgūdžiais restauruojant šiuos pastatus: Baziliečių vienuolyną, Aušros Vartų g. 3; Radvilų rūmuose, Labdarių g. 3 ir Vilniaus g. 41; Chodkevičių rūmuose, Didžiojoje g. 4; Pacų rūmuose, Šv. Jono g. 3, Mūriname name, Vilniaus g. 31, Šv. Kotrynos bažnyčioje, Vilniaus g. 30, muziejuje Senajame Arsenale, Arsenalo g. 3. Jarzębowski, Jerzy. *Prace polskich konserwatorów w Wilnie w latach 1989-1991. Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego*, Warszawa, 1993, p. 164-178.

¹³⁵ Budrys, Romualdas, Dolinskas, Vidas. Lenkijos ir Ukrainos istorinių rezidencijų patirtis. *Literatūra ir menas*, 2005-02-18 Nr. 3036 // http://ct.svs.lt/lmenas/?leid_id=3036&kas=spaudai&st_id=6273, [žr. 2007 01 15]

¹³⁶ Informacija pateikta pagal Vyganto Tomkevičiaus vykdytos apklausos duomenis, asmeninis V. Tomkevičiaus archyvas.

¹³⁷ *Historia wzgórza Wawelskiego* // <http://www.wawel.krakow.pl/pl/index.php?op=3,1>, [žr. 2007 05 12]

¹³⁸ Majewski, Piotr. *Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie* // *Spotkania z zabytkami*, 2005, Nr. 11, p. 8.

*kodėl mums nesiekti XXI amžiaus civilizacijos pasiekimo su Valdovų rūmų atstatymu, parodant mūsų restauraciją pagal mokslinį pagrindimą ir šiuolaikinės architektūros sprendimus, atitinkant tarptautinei paminklosaugos reikalavimų dvasiai.*¹³⁹ Norisi atkreipti dėmesį, kad Varšuvos istorinis miesto centras į Pasaulio paveldo sąrašą įtrauktas 1980 m. Šio miesto įtraukimas į minėtą dokumentą buvo apgalvotas, tarsi išimtis iš taisyklės, reikalaujančios kultūrinės vertybės autentiškumo. Ši išimtis buvo padaryta, suvokiant, kad Varšuvos istorinio miesto centro atstatymas yra pavyzdinga ir unikali pastanga, sėkminga karo suniokoto miesto restauracija.¹⁴⁰ Toks sprendimas savotiškai įteisino Lenkijos restauratorių mokyklos veiklą, ir tai tapo sektinu ir gana užkrečiamu pavyzdžiu.

Susidaro įspūdis, kad po Antrojo pasaulinio karo Lenkijos istoriniuose miestuose vykdyta valstybinė paveldosaugos politika ir tarptautinių dokumentų (turima omenyje Rygos chartija ir Krokuvos chartija) atstatymo atžvilgiu inspiruoja tokius projektus, kaip Valdovų rūmų atstatymas Lietuvoje, tikintis visuotinio pripažinimo.

¹³⁹ VGTU Bičiulių ir absolventų klubas. Gedimino klube surengta diskusija tema “Ar atstatysime Valdovų rūmus?”. Informacija paimta iš Valdovų rūmų paramos fondo internetinės erdvės, lankytojų pasisakymų skyriaus // <http://www.lvr.lt/site.php?contentID=8>, [žr. 2007 03 21]

¹⁴⁰ Historic Centre of Warsaw // <http://whc.unesco.org/en/list/30/documents/>, [žr. 2007 05 12]

4. GDANSKO MIESTO SENAMIESTIS KAIP ATSTATYMO PAVYZDYS

5.1. Gdanskio miestas ir jo atstatymo, rekonstrukcijos planai

Gdanskas (lenk. *Gdańsk*, vok. *Danzig*) – senas Šiaurės Lenkijos uostamiestis, vienas didžiausių Baltijos jūros pakrantėje, kadaise įsikūręs pelkėtose Vyslos žiotyse, prie Vyslos ir Motlavos (Motława) santakos. Kaip rodo archeologiniai tyrimai, pirmieji gyventojai šio miesto teritorijoje įsikūrė jau VII a. pr. Kr. Miesto įkūrimo data laikomi 997 metai, kai aprašant Šv. Adalberto (Vaitiekaus) gyvenimą pirmą kartą paminėtas Gdanskio vardas. XII-XIII a., jau tapęs svarbiu Baltijos pajūrio uostu, Gdanskas vaidino svarbų vaidmenį Pamario bei Lenkijos kunigaikščių kovose. Sparčiai augant prekybai jau 1361 m. Gdanskas tapo Hanzos miestų sąjungos nariu, o XV a. viduryje jis buvo vienas didžiausių šios sąjungos miestų ir XV-XVIII a. Rytų Europos Baltijos valstybių prekyboje turėjo svarbiausią prekybą. Miestas ilgą laiką buvo žinomas kaip Dancigas (vok. *Damig*). Kituose šaltiniuose minimas *Gyddanyzc*, *Kdanzc*, *Danzk*, *Danczk*, *Danczik*, *Dantzic* vardais. Kašubai jį vadino *Gdunsk*. Būdamas prie vienos didžiausių Lenkijos upių ir Baltijos jūros prekybos tinklo vidury, Gdanskas greitai tapo įtakingu, klestinčiu pirklių ir amatininkų miestu. Kartu su šalia esančiu Sopoto kurortu ir naujuoju uostamiesčiu Gdyne (Gdynia) Gdanskas šiandien sudaro vadinamąjį Trimiesčio (*Trójmiasto*) agiomoraciją, esančią Pamario vaivadijoje (*Wojewodstwo Pomorskie*).¹⁴¹ Tačiau Antrojo pasaulinio karo negandos neaplenkė šio miesto. 1945 m. buvo visiškai sugriautas Gdanskio senamiestis (Iliustracija Nr. 8, pav. 1; Iliustracija Nr. 10, pav. 2; Iliustracija Nr. 11, pav. 3).

Šio miesto atstatymo pavyzdys, kaip parodomoji šios praktikos iliustracija, buvo pasirinktas ne atsitiktinai ir ne dėl šaltinių ar literatūros gausos. Ši veikla, mano manymu, kaip niekad atskleidžia įvairiapusiškas ir išradingas pastangas sugrąžinant senąjį miesto veidą, neužmirštant ir šiuolaikiškų poreikių. Klasikine šios veiklos realizacija laikytinas Varšuvos miesto atstatymas, o Gdanskio atstatymą galima pavadinti klasikinės ir kūrybinės išmonės deriniu. Tai meistriškas laviravimas tarp 100 % atstatymo ir rekonstrukcijos. Be to, techniškai panašios realizacijos buvo vykdytos ir kituose istorinių miestų centruose. Tad šio miesto atstatymas, rekonstrukcija gali pateikti išsamų vaizdą to, kas vyko Lenkijos paveldosaugos sistemoje pokariu, kai tokiu būdu buvo gelbėjamas kultūrinis ir meninis miestų palikimas nuo galutinio jo praradimo.

Varšuva buvo sostinė, tautos simbolis ir pasididžiavimas, herojiško pasipriešinimo vokiečiams miestas. Todėl Varšuvos atstatymas tapo visos tautos reikalu, o komunistinės

¹⁴¹ Gdańsk. Wikipedia Wolna encyklopedia // <http://pl.wikipedia.org/wiki/Gda%C5%84sk> [žr. 2007 04 15]; Šiaurės Lenkijos architektūros ir dailės paminklai. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007, p. 30, 31.

valdžios propagandos šūkį „*Visa tauta stato savo sostinę*“ (Cały naród buduje swoją stolicę) visi lenkai laikė teisingu.¹⁴² O kaip gi buvo su Gdansko miestu, kuriame (vėl) atgauto vokiško miesto griuvėsiai stūksojo kaip pergalės ženklai prieš vokiečių agresorius?

Dėl Gdansko atstatymo, neatstatymo buvo daug ginčijamasi. Įtakingas publicistas ir rašytojas Edmundas Osmančikas (Edmund Osmańczyk) 1945 m. rašė: „*Ir štai guli miestas užmuštas. Gdansko lavonas <...>. Tris dienas prieš išvykdamas į Gdanską buvau Varšuvoje. Mano viduje kilo maištas, apėmė beprotiškas nesugrąžinamos senosios Varšuvos jausmas.<...> Čia, Gdanske, į nusiaubtą miestą žiūrėjau šaltai. Galbūt esu barbaras, tačiau kai prof. Jan Kilarski, nusipelnęs Gdansko istorikas, kalba apie Marienkirche atstatymą kaip neįmanomą dalyką, pajutau didelį džiaugsmą. Jeigu jau sudegė ir krito į griuvėsius visi senojo Gdansko skersgatviai, visas senamiestis, jeigu paskendo po bombomis, jeigu pražuvo tas viskas, kas buvo persotinta kryžiuočių charakteriu <...>, tai mes to neatstatysime, nei ant dėgėsių ašaras liesime. Iš Gdansko liko tik tai, kas priklauso kiekvienam tarptautiniam uostui: uosto techniniai įrenginiai, laivų statykla, fabrikai, darbininkų priemiesčiai. Daugiau mums nereikia. Gdanską mes atstatysim pagal mūsų manierą, ne pagal pasipūtusių kryžiuočių. Tai, kas buvo kultūriškai turtingiausia, tačiau ašmenys mūsų kultūrai, nukreipta prieš Lenkiją, nepaisant to, kad išaugo iš Lenkijos turtų, - tas sudegė. Tuo tarpu tai, kas yra Gdanske ūkiškai vertingiausia, kas išaugo iš Lenkijos turtų ir darbo, tas liko.*“¹⁴³ Diskusijoje dėl atstatymo svarbūs tampa paskutiniai citatos sakiniai, kuriuose atsispindi miesto atstatymo intencija, įsivaizduojama kaip svarbiausio centro sukūrimas naujame Lenkijos žemėlapyje. Tuometinėje spaudoje, ir „Baltijos laikraštyje“ (Dziennik Bałtycki), mirgėję pasisakymai prieš miesto atstatymą gana drastiškai reiškė mintį, kad senojo miesto išvis nereikia gailėti, „*gailėsčio jausmo dėl neatšaukiamų karo veiksmų Gdanske lenkai neturi parodyti*“,¹⁴⁴ nes visi miesto kultūriniai turtai buvo sukurti ne lenkų, o vokiečių, o tai iškreipė lenkų tautos savastį šiame mieste. Krokuvos „Atgimime“ (Odrodzenie) ir Varšuvos „Varšuvos atramoje“ (Skarpa Warszawska) autoriai, neturėję jokio - nei emocinio, nei fizinio - ryšio su Gdanku, pasisakė už tai, kad miestas išvis būtų neatstatytas.¹⁴⁵ Už Gdansko miesto atstatymą pasisakiusieji savo nuomonę motyvavo tuo, kad „*kultūros ir meno skurdas Lenkijoje turi pasibaigti. Gdansko miestas užgimė lenkų kultūros dėka, buvo tos kultūros šviečianti ugnis, kol jos neužgesino prūsų nelaisvė. Tad šiandien reikia vėl įpūsti tas žarijas: iš*

¹⁴² Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 88.

¹⁴³ Friedrich, Jacek. Dyskusja nad odbudową Gdańka: 1945-1948 // <http://www.pg.gda.pl/~jkrenz/miasto-Fried.htm> [žr. 2007 01 30]

¹⁴⁴ Ten pat.

¹⁴⁵ Ten pat.

naujo atkuri Gdansko miesto patrauklumą, atgaivinti, subrandinti ir puoselėti, remiantis jo senosiomis tradicijomis, lenkišką kultūrą. Šio miesto praeities paminklus reikia gelbėti idant miestas, kaip lenkų kultūros centras, galėtų užimti deramą vietą šalia Krokuvos, Varšuvos ir Poznanės. Tai, ką mes padarysime Gdanske, tai, ką mes jame išsaugosime ir sukursime, praneš visam pasauliui, kad mes turėjome teisę reikalauti Gdansko Lenkijai“.¹⁴⁶ Vladislavas Černis (Władysław Czerny) 1948 m. rašė: „Yra trys Lenkijos plastinės kultūros kolonos: „itališkoji“ Krokuva, jauniausia „prancūziškoji“ Varšuva ir „olandiškasis“ Gdanskas. Be vienos iš jų plastinė Lenkijos kultūra negalėtų egzistuoti; šiuos mūsų šaltinius mes privalom išsaugoti ateinančioms kartoms <...>“.¹⁴⁷

Tad visoje diskusijoje dėl Gdansko miesto likimo galima įžvelgti vieną ir tą pačią tendenciją - „lenkiškumo“ paieškas bei architektūros „deprūsizacija“ ar „degerrmanizacija“. Karo nualintoje šalyje finansinė problema buvo ne vienintelė. Ne mažiau svarbus buvo ir komplikotas poreikis numatyti naują Gdansko „rolę“ ir įtvirtinti istorinių rajonų funkciją.

1949-1951 m. vykusiose diskusijose dėl miesto atstatymo nugalėjo nuomonė, kad sugriautą centrą reikia atstatyti moderniai. Buvo net pasiūlymų visą griuvėsių krūvą palikti kaip karo atminimą.¹⁴⁸ Nors jau 1945 m. miesto viceprezidentas Vladislavas Černis (Władysław Czerny) kalbėjo apie būtinumą, Gdansko miestą atstatyti istorinėmis formomis. Jam vadovaujant pirmieji preliminarūs miesto atkūrimo ir vystymo planai buvo parengti dar 1945 m. birželyje. 1946 m. prasidėjo pirmieji dideli darbai, kuriais buvo norima apsaugoti griuvėsius nuo jiems gresiančių pavojų. Tuometiniai orai, o ypač audros lėmė išlikusių apgriuvusių pastatų mūrų griuvimą, o ir apleistieji mūrai viliojo statybos žaliavos ieškotojus.¹⁴⁹ 1947-1948 m. įvyko trintis dėl preliminaraus Gdansko miesto centro bruožų koncepcijos nustatymo. Buvo norima kurti modernų miesto centrą su laisvai pastatytais aukštais pastatais, su praplatinta Ilgąja (Długa) gatve, paversta pagrindine susisiekimo linija. Tačiau didžiausią reikšmę tolesniam miesto likimui turėjo konservatorių suvažiavimas 1948 m., kurį pradėjo tuometinis generalinis paminklų konservatorius Janas Zachvatovičius (Jan Zachwatowicz)¹⁵⁰ Po ilgų diskusijų dėl Gdansko atstatymo, vadovaujant Petru Bieganskiui (Piotr Biegański), laikantis paveldosaugos direktyvų ir atsižvelgiant į Gdansko situaciją, buvo padaryti tokie nutarimai:

¹⁴⁶ Ten pat.

¹⁴⁷ Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 89.

¹⁴⁸ Krzyżanowski, Lech. Historical Centre Of Gdańsk. Reconstruction and Role Within The Conurbation // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XII, sąsiuvinis 1, 1967, p. 16.

¹⁴⁹ Gdansk. Zabytki urbanystiki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, Warszawa, 1986 m., p. 97-98.

¹⁵⁰ Krzyżanowski, Lech. Historical Centre Of Gdańsk. Reconstruction and Role Within The Conurbation // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XII, sąsiuvinis 1, 1967, p. 16.

1. Istorinės miesto struktūros ir plano, kuriuos išsaugojo likęs gatvių tinklas, išlaikymas.
2. Visuomeninių pastatų ir bažnyčių rekonstrukcijos darbai turi būti atitikti, paruošus istorinę dokumentaciją.
3. Jeigu istoriniai dokumentai nėra prieinami, fasadai turi būti atstatomi taip, kad harmoniškai derėtų su kitais objektais ir kurtų vaizdą, charakteringą Gdansko gatvėms.
4. Fasadų detali rekonstrukcija turi būti vykdoma ten, kur yra išlikę originalūs skulptūrų elementai arba archyvinė medžiaga.¹⁵¹

Jau 1948 m. buvo patvirtintas ir parengtas vykdyti istorinių Gdansko rajonų rekonstrukcijos planas.¹⁵² Buvo nuspręsta, kad Gdansko Pagrindinis miestas (Głównie Miasto) atliks gyvenamojo ploto funkciją. Tas labai tiko Darbininkų apgyvendinimo organizacijai (Zakład Osiedli Robotniczych). Todėl ši organizacija tapo pagrindiniu finansų šaltiniu. Tai buvo iš dalis kompromisinis sprendimas, kuomet teko atsisakyti tam tikrų restauratorių reikalavimų vardan užmojo.¹⁵³ Istorinės miesto dalis, o tiksliau senamiestį sudaro: Pagrindinis miestas (Głównie Miasto), Senasis miestas (Stare Miasto) ir Senasis priemiestis bei Salos (Stare Przedmieście i Wyspy).¹⁵⁴ Po metų buvo pradėta Organa gatvės ir Pagrindinio Miesto (Głównie Miasto) fragmento rekonstrukcija.¹⁵⁵ Atstatymo darbai vyko nuo 1952 m. iki šeštojo dešimtmečio pabaigos, nors kai kurių pastatų ir bažnyčių restauravimo darbai vyko dar iki devinto dešimtmečio.¹⁵⁶

5.2. Gdansko miesto atstatymo praktika ir vertinimas

Lenkijos architektūros departamentas, Gdansko mokslo ir technologijų kolegija, vadovaujami profesoriaus M. Osinkio (M. Osinski), buvo atsakingi už medžiagos surinkimą ir Pagrindinio Miesto (Głównie Miasto) brėžinių parengimą (masteliu 1:100). Tuomet buvo suburta speciali architektų grupė, kuri, remdamasi šiais brėžiniais, parengė konkretų projektą būsimiems miesto rekonstrukcijos darbams. Rekonstruojant miestiečių namų fasadus buvo susidurta su sudėtingomis kliūtimis. Daugelio fasadų fragmentai nebuvo išlikę arba rasti tarp griuvėsių. Šios

¹⁵¹ Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 86,87.

¹⁵² Krzyżanowski, Lech. Historical Centre Of Gdańsk. Reconstruction and Role Within The Conurbation // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XII, sąsiuvinis 1, 1967, p. 17.

¹⁵³ Gdansk. Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, Warszawa, 1986 m., p. 98.

¹⁵⁴ Šiaurės Lenkijos architektūros ir dailės paminklai. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007, p. 42.

¹⁵⁵ Krzyżanowski, Lech. Historical Centre Of Gdańsk. Reconstruction and Role Within The Conurbation // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XII, sąsiuvinis 1, 1967, p. 17.

¹⁵⁶ Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 91.

detalės, nors ir apgadintos, buvo labai svarbios. Buvo atlikti milžiniški ikonografinių darbų tyrimai, kurie apėmė prieškario laikotarpį.¹⁵⁷

Gdansko Pagrindinio Miesto (Głównie Miasto) rekonstrukciją, atstatymą galima padalinti į kelis etapus:

- 1) 1948-1951 m. laikotarpis, kuomet buvo nuspręsta rekonstruoti Gdansko miestą, pradėti urbanistiniai, architektūriniai projektavimai, paremti istorinių studijų dokumentacija. Prasidėjo pirmieji darbai Ogarna gatvėje;
- 2) 1952-1960 m. jau buvo pabaigta didelė dalis Pagrindinio Miesto (Głównie Miasto) rekonstrukcijos.
- 3) 1960-1980 m. rekonstrukcijos darbų sulėtėjimas. Pabaigti Mariacka gatvės rekonstrukcijos darbai. Šios gatvės realizacija yra laikoma geriausiai architektūrinio ansamblio įvykdyta rekonstrukcija visoje Lenkijoje. Jos darbai pradėti iš kar po Ilgosios (Długa) ir Ilgojosios prekyvietės (Długi Targ) gatvių rekonstrukcijos, kuomet jau buvo galima daryti išvadas apie įvykdytų darbų rezultatus, padarytus gerus sprendimus ir klaidas.¹⁵⁸

Tuo pačiu metu, kai vyko miesto audinio atkūrimo darbai, dirbo ir paminklų restauravimo dirbtuvės (Pracownie Konserwacji Zabytków, PKZ), kurių meistrai konservavo ir restauravo architektūros paminklus. Iš svarbiausių paminklų būtų galima paminėti Šv. Marijos (Panni Mariji) bažnyčios atstatymą (60% skliautų, visų stogų ir praktiškai visų kraigų rekonstrukcija). 1959 m. buvo pabaigtas Gervės (żuraw) atstatymas, darbų metu atidengtos medinės krano dalys buvo perduotos Jūros muziejui (Centralny Muzeum Morski). Pagrindinio Miesto (Głównie Miasto) rotušės bokšto stogelis buvo užbaigtas dar 1950 m., tačiau kompleksiniai restauravimo darbai dar tęsėsi iki 1970 m. Šiuo metu ten randasi Gdansko miesto istorijos muziejus.¹⁵⁹

1980 m. galima sakyti Gdansko Pagrindinio Miesto (Głównie Miasto) rekonstrukcija buvo užbaigta. Neįskaitant Ilgosios krantinės (Długi Pobrzeże) keleto fragmentų, kur buvo palikta kaip rezervo vieta.¹⁶⁰

Gdansko miesto atstatymas ir rekonstrukcija susidūrė su dviem pagrindinėmis problemomis: miesto "audinio" ir individulių pastatų atkūrimu.

Atidžiau pastudijavus Gdansko Pagrindinio miesto (Głównie Miasto) užstatymo žemėlapius prieš atstatymą ir po, galima pastebėti, kad yra nukrypta nuo pagrindinio rekonstrukcijos principo

¹⁵⁷ Krzyżanowski, Lech. Historical Centre Of Gdańsk. Reconstruction and Role Within The Conurbation // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XII, sasiųvinys 1, 1967, p. 20, 21.

¹⁵⁸ Gdansk. Zabytki urbanystiki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, Warszawa, 1986 m., p. 99, 100.

¹⁵⁹ Ten pat, p. 98.

¹⁶⁰ Ten pat, p. 100.

(atstatyti istorinį vaizdą), paliktos laisvos erdvės kai kur užsodintos medžiais. Nors senųjų gatvių sistema buvo išsaugota, tačiau naujai užstatyti plotai stipriai skyrėsi nuo senųjų (Iliustracija Nr. 9, pav. 2, 3, 4; Iliustracija Nr. 10, pav. 1, 3). Ne visur buvo atstatytos ir gatvės. Pavyzdžiui, Teatras, pastatytas senojo vietoje tarp Weglowy ir Drzewny skverų, aiškiai bjauroja vaizdą savo masyvais. Lygus, tuščias jo fasadas labai nedera su gausiai ornamentuotu kaimynystėje esančiu Didžiojo arsenalo (Wielka Zbrojownia) pastatu. Tai buvo neutralaus sprendimo realizavimas. Kaip bebūtų, pagrindinė klaida – vieta, statymas priešais tokį didingą vokiško manierizmo paminklą, kaip Didįjį arsenalą (Wielka Zbrojownia). Pats drastiškiausias ir kontraversiškausias sprendimas buvo atsisakymas užstatyti beveik visą pietinę Šv. Dvasios (św. Ducha) gatvės pusę. Tokį sprendimą padiktavo poreikis neužstoti šviesos šiaurinėje gatvės pusėje buvusiems pastatams, o laisvos erdvės buvo užsodintos medžiais, įrengti vaikų darželiai, lopšeliai (Iliustracija Nr. 9, pav. 4).

Techninis atstatymas priklausė nuo turimų statybinių medžiagų. Daugiausia buvo naudojamos plytos ir rankų darbas. Dėl konstrukcijos ypatybių buvo naudojami ir išlikę pamatai, ir liekanos, pažeistos statybos detalės buvo keičiamos ir tik kai kur dėl autentiškumo jos buvo paliekamos. Buvo stengiamasi detales gaminti iš panašiai atrodančios medžiagos. Pastatų funkcijos pakeitimas įtakojo tai, kad vidus buvo projektuojamas nepriklausomai nuo fasado.¹⁶¹ Varšuvoje buvo atkuriamas visas architektūrinis planavimas, vidus, o Gdanske taupymo sumetimais miestiečių namų vidaus apdailos buvo visiškai atsisakoma.¹⁶² Senieji Gdansko miestiečių namai buvo pritaikyti gyventi vienai šeimai. Jie turėjo charakteringą aukštą priėmimo kambarį ir laiptus centrinėje namo dalyje. Apatinio aukšto kambariai dėl stiprių įgilinimų (18, kartais net 30 m) buvo tamsūs. Taigi buvo priimtas sprendimas sumažinti bendrą pastato gylį 11-12 m, eliminuojant centrinę dalį. Todėl dar vieni laiptai buvo skirti keliems butams, o ne vienam. Šios rekonstrukcijos sukūrė geresnes sąlygas modernumo, šviesos, įrengimo atžvilgiu. Tik brangesni namai, kaip Liūto rūmai (Lwi Zamek), Upahageno namas (Dom Uphagena) (35 ir 12 Długa g-vėje), buvo atstatyti savo senajame gyly ir visos detalės atkurtos tiksliai tokios, kokios buvo.¹⁶³

Nemenkas skaičius mažiau žinomų istorinių pastatų, kurių ikonografinė medžiaga nebuvo išlikusi, negalėjo būti rekonstruoti. Dalis Gdansko pastatų buvo kruopščiai perstatyti XIX-XXa. stiliumi. Tokie pastatai neturėjo nieko bendra su tikraisiais, originaliais savo pirmtakais. Šie

¹⁶¹ Ten pat, p. 22.

¹⁶² Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 93.

¹⁶³ Krzyżanowski, Lech. Historical Centre Of Gdańsk. Reconstruction and Role Within The Conurbation // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XII, sasiqvinys 1, 1967, p. 23,24, 25.

pastatai turėjo paprastus paaukštintus skliautus, kurie derėjo prie bendros Gdanskio architektūros ir nesudarė rekonstruoto pastato įspūdžio. Kartais tarp architektų pasitaikydavo tendencijų kurti naujus pastatus, atitinkančius esamą epochą. O šias savo idėjas teisinio noru išvengti monotoniškumo. Tačiau tokie sprendimai buvo naudojami tik mažesnės svarbos gatvėse. Reprezentacinės Pagrindinio Miesto gatvės (Głównie Miasto) – Ilgoji (Długa), Ilgosios turgavietės (Długi Targ), Mariacka ir Piwna – buvo rekonstruotos 100%. Tačiau su šiuo pasakymu reiktų būti atsargiems, nes vieniems tyrėjams, tai šimtaprocentinis atstatymas, o kitiems rekonstrukcija. Nepaisant, to, kad šios sąvokos galimas atvejis, vadintos kaip sinonimai, realiai, tai gali būti ir ne tradicinio supratimo atkūrimas. Pavieniais atvejais senos ikonografinės medžiagos tyrimai leido pastatams grąžinti jų pirminį pavidalą. Geriausias to pavyzdys yra namas Nr. 43 Ilgosios turgavietės (Długi Targ) gatvėje. Fasadas buvo baroko stiliaus, žymiai supaprastintas, lyginant su išlikusiais XVII-XVIII a. piešiniais, kuriuose jis vaizduojamas gotikinio stiliaus. Ikonografiniai tyrimai leido pašalinti buvusius pakeitimus.¹⁶⁴ Tai parodo, jog vykdant rekonstrukciją vyko savotiška epochų selekcija ir gryninimas, taikant stilistinio restauravimo manierą.

Daugybėje fasadų buvo naudojamos naujai sukurtos modernios ar pseudoistorinės detalės. Nebuvo dedama jokių pastangų maksimaliai panaudoti detales, rastas tarp griuvėsių.¹⁶⁵ Fasadų dažymas neturėjo nieko bendro su praėjusiomis epochomis, tai buvo šešto ir septinto dešimtmečio išradimas.¹⁶⁶

Taigi Gdanskio miesto atstatymo praktikoje, remiantis moksline dokumentacija, vyravo seno ir naujo derinimas. Iškilus būtinybei buvo nusižengiama restauratorių principams. Todėl galima pasakyti, kad tai buvo daugiau miesto rekonstrukcija paremta istoriniais duomenimis, nei atstatymas.

Septintajame dešimtmetyje vertinant Gdanskio miesto atstatymą išsakoma mintis, kad „rekonstrukcija daugeliu aspektų buvo sėkminga“. ¹⁶⁷ Nors senųjų gatvių sistema buvo išsaugota, tačiau naujai užstatyti plotai stipriai skyrėsi nuo senųjų. Ir patys Gdanskio miesto atstatymo realizaciją vertinantys mokslininkai nurodo, kad būta ne tik sėkmingos, bet ir nesėkmingų, net drastiškų atstatymo pavyzdžių.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Krzyżanowski, Lech. Historical Centre Of Gdańsk. Reconstruction and Role Within The Conurbation // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XII, sasiqvinys 1, 1967, p. 23,24, 25

¹⁶⁵ Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 92.

¹⁶⁶ Ten pat, p. 94.

¹⁶⁷ Krzyżanowski, Lech. Historical Centre Of Gdańsk. Reconstruction and Role Within The Conurbation // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XII, sasiqvinys 1, 1967, p. 29.

¹⁶⁸ Ten pat, p. 25.

Šiuolaikiniai tyrinėtojai, vertindami Gdansko atstatymą, mano jį buvus susijusį su politinės situacijos vertinimu. Manoma, kad istorinis Gdansko atstatymas buvo ne kas kita, kaip grynas politiškai motyvuotas valdžios sprendimas. Gdanskas turėjo išlaikyti savo istorinį charakterį, nes jis nuo XV iki XVIII a. pabaigos priklausė lenkų karūnai ir lenkų istoriografijoje visada buvo vadinamas lenkišku miestu. Lenkiško Gdansko atstatymas, suteikiant jam XVI-XVII a. karališko miesto pavidalą, buvo vertinamas kaip naujas šio miesto susijungimas su Lenkija.¹⁶⁹ Pasak, K. Kalinovskio (K. Kalinowski) atstatant Gdansko senamiestį buvo realizuota romantiška, istorinė hanzos miesto, barokinė - manieristinė, patricijinė vizija.¹⁷⁰ Istorinis miesto atstatymas, atliekant valantį darbą, pasitarnavo valdžios norams ištrinti prūsiškų elementų buvimą. Gdanskas tapo politiškai korektiškas ir gražus, koks niekada nebuvo.

¹⁶⁹ Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 94.

¹⁷⁰ Gutowska, Krystina. Zabytki w refleksji estetyka: piękno, artyzm, wartość historyczna // Zabytki i społeczeństwo. Czynniki społeczny w ochronie zabytków w warunkach reformy samorządowej, Warszawa, 1999, p. 54.

IŠVADOS

1. Šaltinių ir literatūros apžvalga leido padaryti išvadą, kad jų idėjinį pagrindą dažniausiai sudaro atstatymo, objekto dalių, virtusių griuvėsiais, gelbėjimo, atstatymo ir išsaugojimo metodo taikymo techninė, iliustracinė, apžvalginė analizė. Suprantant to meto situaciją, kitokio požiūrio ir negalėjo būti. Kritiškos išvalgos, analizuojančios atstatymo reiškinį daug platesniame kontekste ir formuojančios paveldosaugos teisinės, politinės, socialogines problemas, pasirodė tik atgavus nepriklausomybę, t.y. po 1989 m. Pradedama ieškoti tikrųjų motyvacijų, politinių žingsnių, ekonominių veiksnių, kad būtų galima savotiškai pateisinti ar pasmerkti tokį buvusį paminklotvarkos taikytiną paveldo apsaugos būdą ir su tuo susijusius kitus procesus.

2. Lenkijos valstybinės paveldosaugos susiformavimo ir raidos apžvalga leido išvelgti keletą pagrindinių principų:

Pirma, praeities materialiosios kultūros liekanos dar nuo XVIII a. valstybės žlugimo buvo tautinio identiteto simboliai, kurių netekimas skaudžiai atsiliepė tautos tapatybės suvokimui. Lenkijos paveldosaugos sistemoje atstatymas užima svarbią vietą. Iškilus grėsmei prarasti tautos simbolius - paminklus, jo dažniausiai imamas, siekiant užtikrinti kultūrinį tęstinumą. Istorija parodo, kad paminklai yra svarbesni už paveldosaugos teorijas.

Antra, Lenkijos valstybinė paveldosauga neturėjo vienos mokyklos. Šalies padalijimas tarp Austrijos, Prūsijos ir Rusijos lėmė, kad šalies teritorijoje esančių paveldo objektų apsauga buvo įtakota trijų skirtingų pažiūrų ir mokyklų. Todėl paveldosaugininkų profesinė sąmonė buvo formuojama įvairių elementų, teisinių nuostatų ir įstatymų, skirtingų vyrausių požiūrių, tradicijų ir paveldotvarkos praktikų.

3. Lenkijos miestų atstatymo po Antrojo pasaulinio karo motyvacija asociatyviai tapatinama su "istorinės prasmės pojūčiu". Todėl atstatymo logika tampa paremiama "istorinio teisingumo" reikalavimu. Atstatyti miestai labai greitai iškyla kaip tautos pasipriešinimo simbolis fašizmui ir naujosios primestinės politikos norams urbanizuoti miestus pagal naujai sukurtus miesto modulius, nieko bendro neturinčius su miesto natūraliu vystymusi. Politinis naujosios valdžios sprendimas rodyti ypatingą dėmesį paveldo objektams didino jos pačios statusą visuomenės akyse.

Lenkijos istorinių miestų atstatymas po Antrojo pasaulinio karo susidūrė ne tik su realizacijos, bet ir su tam tikromis teorinėmis problemomis. Dažniausiai pats miesto atstatymo veiksmas sudarytas iš keleto dalykų: pirmiausiai būdavo atstatomi tie objektai, kurie turėjo daugiausia dokumentacijos, pritrūkus jų, tiesiog vadovautasi panašumo kriterijumi, neišvengiamai naudojantis architektų fantazija ir išmone. Todėl 100 % atstatymas egzistavo tik

svarbiausiose vietose ir užimdavo nedidelę miesto dalį. Laisvos miesto erdvės buvo užstatomos pagal tuometines architektūros ir urbanistikos tendencijas, o tai ne visada leido suderinti senąjį vaizdą su nauja mintimi. Vokišką įtaką patyrusiuose miestuose vyko „lenkiško stiliaus“ paieška bei architektūros „deprūsizacija“ ar „degermanizacija.“ Tai aiškiai pabrėžė lenkų netolerantiškumą vokiečių kultūros elementams. Taip pat ano meto gyvenimo poreikiai įtakojo atstatymą. Erdvės, gyvenamojo ploto, žalumos poreikis sąlygojo dalinius istorinių kompleksų atstatymus, o gatvių užstatymas dažnai neišsaugodavo istoriškai susiformavusio urbanistinio vaizdo. Vykdam atstatymus, rekonstrukciją vyko savotiška epochų selekcija ir gryninimas, taikant stilistinio restauravimo manierą. Tokia veikla kartais turėjo „purizmo“ bruožų, mat naujai atstatytų namų daugiau ar mažiau „dokumentuoti“ bruožai kartais užgoždavo senuosius pastatus.

Lenkijos miestų atstatymo po Antrojo pasaulinio karo sprendimai parodo, kad esant įvairių veiksnių gausybei nėra lengva paklusti tik vienai kuriai nors paveldosauginei doktrinai. Be to kaip praktika parodė – atsiranda ir atsiras atvejų kaip paveldosauginės sampratos neturi ir neturės įtakos paveldo išsaugojimui. Greičiau paveldo išsaugojimo poreikis, bet kuria kaina, įtakos paveldosaugos sampratos kaitą ir derinimą prie įvykstančių pokyčių.

Po Antrojo pasaulinio karo Lenkijos istoriniuose miestuose vykdyta valstybinė paveldosaugos politika ir tarptautinių dokumentų (turima omenyje Rygos chartija ir Krokuvos chartija) atstatymo atžvilgiu inspiruoja tokius projektus, kaip Valdovų rūmų atstatymas Lietuvoje, tikintis visuotinio pripažinimo. Varšuvos istorinio miesto centro įtraukimas į Pasaulio paveldo sąrašą 1980 m. savotiškai įteisino Lenkijos restauratorių mokyklos veiklą, ir tai tapo sektinu bei užkrečiamu pavyzdžiu.

4. Gdansko miesto atstatymo pavyzdys yra savotiškas klasikinio atstatymo ir kūrybingumo mišinys. Tai meistriškas laviravimas tarp 100 % atstatymo ir rekonstrukcijos. Taigi Gdansko miesto atstatymo praktikoje, remiantis moksline dokumentacija, vyravo seno ir naujo derinimas. Iškilus būtinybei buvo nusižengiama restauratorių principams. Be to, techniškai panašios realizacijos buvo vykdytos ir kituose istorinių miestų centruose.

Lenkijos miestų atstatymas ir paveldosauga po Antrojo pasaulinio karo santrauka

Architektūra yra viena iš svarbiausių žmonijos paveldo dalių, padedančių mums pažinti Senąjį Pasaulį, visuomenės veiklos ir kultūros vystymąsi, tautos istoriją, meno, kūrybos, mokslo ir ekonomikos pasiekimus. Miestuose vykstantys pokyčiai įtakoja architektūrinių kūrinių pritaikymą žmogiškajam gyvenimo faktoriui. Tačiau miestų raida ne visada vyksta natūraliai. Kartais ji būna sukeliama ir neigiamos žmogaus veiklos. Vienos tokių pasekmių, sukeltų Antrojo pasaulinio karo, likvidavimas – istorinių miestų Lenkijoje atstatymas.

Keliant iš griuvėsių karo suniokotus miestus, visuomenė, architektai ir net politikai daug ginčijosi dėl jų likimo. Priimtus sprendimus, jų įgyvendinimo raidą atskiruose atstatomuosiuose Lenkijos istoriniuose miestuose ir nagrinėja šis darbas. Gdanskio, Varšuvos ir kitų charakteringesnių Lenkijos istorinių miestų atstatymo ir paveldosaugos pavyzdžiais nagrinėjamos priežastys, lėmusios vienų ar kitų sprendimų priėmimą. Kuo vadovaujantis buvo nuspręsta vienus ar kitus paveldo objektus atstatyti, kokie veiksniai ir kaip jie įtakojo paveldosaugą pokario laikotarpiu. Darbo medžiaga atspindi ne tik Lenkijos fenomeną atstatant sugriautus miestus, bet ir parodo, kaip Lenkijos pavyzdys gali įtakoti kaimyninių šalių paveldosaugą, atkuriant istorines vertybes. Lenkijos paveldosaugos sistemoje atstatymas užima svarbią vietą. Iškilus grėsmei prarasti tautos simbolius - paminklus, jo dažniausiai imamasi, siekiant užtikrinti kultūrinį tęstinumą. Istorija parodė, kad paminklai yra svarbesni už paveldosaugos teorijas. Šiuolaikinė paveldosauga po Antrojo pasaulinio karo Lenkijoje vykdytus atstatymus linkusi vertinti iš savo pozicijos taško, o tai apsunkina šio veiksmo gilesnį ir nuodugnesnį įvertinimą. Tarptautinėje paveldosaugos teisėje pastebima požiūrio į kultūros paveldo objektų atstatymą kaita, dėl kurios atstatymo veiksmas įgauna vis naujų vertinimų.

Lenkija Lietuvai yra svarbi šalis, artimiausia kaimynė ir sąjungininkė. Abi šalys glaudžiai sieja bendra istorija, ekonomika. Atidesnis žvilgsnis į Lenkijoje vykusius kultūrinius procesus gali pasitarnauti Lietuvos tyrėjams kaip informacijos šaltinis. Be to, Lietuvoje dar niekas nebandė analizuoti atstatymo kaip specifinio paveldo „išsaugojimo“ metodo, taikyto Lenkijos paminklotvarkos sistemoje. Tikėtina, kad Lietuvai, taikančiai atstatymo metodą, gali praversti naujos žinios, iš to kylančios problemos, vertinimai ir pasekmės.

Reconstruction of Cities in Poland and Heritage Conservation after the WW II

Summary

Architecture is a major part of human heritage that helps us cognize the Ancient World, the development of human activity and culture, national history, achievements of science, arts and economy. The changes under way in the cities have an impact on the utilization of architectural creations for the needs of the human factor. However, city development is not always a natural process. Sometimes it is influenced by negative human activity. The reconstruction of historic Polish city is the elimination of one of such consequences of World War II.

The society at large, architects and even politicians had lengthy discussions about the fate of the cities in the process of rebuilding them from the ruins. The present work investigates the adopted decisions and their implementation process related to the reconstruction of separate Polish cities. The examples of the reconstruction and heritage protection of the most characteristic Polish historic cities give the basis for investigation of the reasons for taking such decisions: what the basic factors were for the decisions to rebuild the heritage sites and what contributed to the heritage protection in the post-war period. The working material shows the Polish phenomenon in rebuilding of the ruined cities; moreover, it reflects the way the Polish example may influence the heritage protection in the neighbouring countries in the process of recreation of historic valuable sites. Reconstruction is an important part of the Polish heritage protection system. When a threat a losing national symbolic monuments emerges, reconstruction is often employed in order to ensure cultural continuation. History has shown that monuments are more important than heritage protection theories. Modern heritage protection tends to assess the reconstruction processes in post-war Poland from its own point of view, which hampers deeper and more detailed evaluation of this process. There is a tendency of varying viewpoint towards cultural heritage reconstruction in international heritage protection legislation, due to which the action of reconstruction acquires new assessments.

Poland is an important country for Lithuania, being a closest neighbour and an ally. Both countries are linked by common history and economy. A closer look at the Polish cultural processes may serve as a source of information for Lithuanian researchers. Besides, nobody in Lithuania has attempted yet to analyse reconstruction as a specific method of heritage preservation which has been employed in the Polish heritage protection system. We believe that new knowledge, arising problems, assessments and consequences can be beneficial for Lithuania in its application of the reconstruction method.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Adam, Robert. Does heritage dogma destroy living history? // http://www.ihbc.org.uk/context_archive/79/dogma/adam.html, [žr. 2007.04.19]
2. Aleksandravičius, Egidijus. Praeities mirażai ir nevisavertiškumo statybos kompleksai. Kultūros barai, 2001, t. 12, p. 37.
3. Borański, Marek. Opinie o odbudowie Starego Miasta w środowiskach zagranicznych // Kronika Warszawy, Numer Specjalny 5 (115), 2000, p. 72.
4. Budrys, Romualdas, Dolinskas, Vidas. Lenkijos ir Ukrainos istorinių rezidencijų patirtis. Literatūra ir menas, 2005-02-18 Nr. 3036 // http://ct.svs.lt/lmenas/?leid_id=3036&kas=spaudai&st_id=6273, [žr. 2007 01 15]
5. Calame, Jon. Post-Conflict Reconstruction: Re-connecting Sites, Nations, Cultures, 2005 // in Post-War Reconstruction: Concerns, Models and Approaches, p. 12 // <http://www.rwu.edu/macrocenter/2005/Macro2005-v6-JonCalame-PostWarRecon.pdf>, [žr. 2006 11 20]
6. Cielątkowa, Romana. Heritage, The Present And The Authenticity Of The City // Lieuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50 – mečio konferencijos medžiaga, Vilnius, 2005, p. 91-94.
7. Czerny Władisław. Odbudowa ośrodków w staromiejskich w Polsce po 1945 r. Kwartalnik architektury i urbanistyki, 1960, T.V, sąsiuvinys 1-2, p. 123-125.
8. Dictionary of Art Historians. <http://www.dictionaryofarthistorians.org/riegla.htm>, [žr. 2007 04 23]
9. Feilden, Bernard, M., Jokilehto, Jukka. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių apsaugos gairės V., 1998.
10. Friedrich, Jacek. Dyskusja nad odbudową Gdańka: 1945-1948 // <http://www.pg.gda.pl/~jkrenz/miasto-Fried.htm>, [žr. 2007 01 30]
11. Friedrich, Jacek. Problem nowoczesności w kulturze architektonicznej powojennego Gdańka // <http://www.buero-kopernikus.org/pl/article/31/7/>, [žr. 2007 03 15]
12. Glemža, Jonas R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius, 2002.
13. Gutowska, Krystina. Zabytki w refleksji estetyka: piękno, artyzm, wartość historyczna // Zabytki i społeczeństwo. Czynniki społeczny w ochronie zabytków w warunkach reformy samorządowej, Warszawa, 1999, p. 41-56.
14. Jakimowicz, Teresa. „Polska szkoła konserwatorska” – mit i rzeczywistość // Kwartalnik architektury i urbanistyki, tomas XXXVIII, sąsiuvinys 3-4, 2004, p. 421- 427.
15. Jarzębowski, Jerzy. Prace polskich konserwatorów w Wilnie w latach 1989-1991. Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego, Warszawa, 1993, p. 164-178.
16. Jokilehto, Jukka. A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property, England , 1986 (recomposed in pdf 2005).
17. Kalinowski, Konstantyn. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 81-94.
18. Kiaupa, Zigmantas. Dėl Jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės vardo. Lietuvos istorijos metraštis, 2005, p. 145-150.
19. Kiaupienė Jūratė. Mes, Lietuva. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. V, 2003.
20. Kobylński, Zbigniew. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001.
21. Kozinska, Bohdana. Neue Strukturen und Symbole des Neuanfangs in Stetin: Die sozialistische Stadt im Gefüge historisch gewachsener Städte // Die Schleifung:

- Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 66-76.
22. Krzyżanowski, Lech. Historical Centre Of Gdańsk. Reconstruction and Role Within The Conurbation // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XII, sasiuvinys 1, 1967, p. 11-30.
 23. Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in Its Place// <http://www.metropolis.net>
 24. Larsen, K. E. Preface // Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention. Published by UNESCO World Heritage Centre, 1995, p. XII.
 25. Lowenthal, David. The Heritage Crusade and the Spoils of History. Cambridge University press, 1998.
 26. Majewski, Piotr. Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie // Spotkania z zabytkami, 2005, Nr. 11, p. 7-10.
 27. Małachowicz, Edmund. Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku, 2000, Warszawa, p. 45-59.
 28. Małachowicz, Edmund. Ochrona środowiska kulturowego, T. I, Warszawa, 1988.
 29. Pawłowski, Krzysztof. Zasady ochrony, odbudowy i rewaloryzacji historycznych zespołów urbanistycznych // Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, 1986.
 30. Poland. Legislation, Organisation, Finance. Protection and Cultural Animation of Monuments, Sites and Historic Town in Europe, Geman, 1980.
 31. Polish – English, English – Polish online dictionary, <http://www.dict.pl/plen?word=zabytek&lang=EN>, [żr. 2007 03 15]
 32. Pruszyński, Jan. Blaski i cenie odbudowy i zagospodarowania zabytków. Perspektywa prawnicza // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XXXVIII, sasiuvinys 3-4, p. 327-334.
 33. Pruszyński, Jan. Ochrona zabytków w Polsce. Geneza organizacja prawo. Warszawa, 1989.
 34. Purchla, Jacek. Dziedzictwo a rozwój – doświadczenie Krakowa // <http://www3.uj.edu.pl/alma/alma/33/01/02.html>, [żr. 2007 02 05]
 35. Rymaszewski, Bogdan. O przetrwaniu dawnych miast, Warszawa, 1984.
 36. Rymaszewski, Bohdan. Klucze ochrony zabytków w Polsce, Warszawa, 1992.
 37. Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Refleksje z lat 1918-2002. Warszawa, 2002.
 38. Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków, Warszawa, 2005.
 39. Šiaurės Lenkijos architektūros ir dailės paminklai. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007.
 40. Svetlana, Boym. The Future of Nostalgia. New York, 2001.
 41. Tilden, Feedman. Interpreting Our Heritage. University of North Carolina Press, 1994.
 42. Tomaszewski, Andrzej. Konserwacja zabytków w Polsce 1945-1957: Jan Zachwatowicz // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1994, T. XXXVIII, sasiuvinys 3-4, p. 219-225.
 43. Tunbridge, J. E., Ashworth, G.J. Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict, Chichester: John Wiley and Sons, 1996.
 44. Tung, Anthony, M. Preserving The World's Great Cities. The Destructio And Renewal Of The Historic Metropolis. New York, 2001.
 45. Vaitkevičiūtė, Valerija. Didysis lenkų – lietuvių kalbų žodynas. Marijampolė, 2003, T. 1.
 46. Vaitkevičiūtė, Valerija. Didysis lenkų – lietuvių kalbų žodynas. Marijampolė, 2003, T. 2.
 47. Vaitkuvienė, Agnė. Paveldo industrija Lietuvoje. Lietuvos istorijos studijos, 2006, p. 87-96.
 48. Vanagas, Jurgis. Miesto teorija. V., 2003.

49. Zabytki urbanystyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne
1, Warszawa, 1986.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance, 1999 m., str. 20, [žr. 2007 04 29]
2. Charter of Cracow // <http://www.tscont.ts.it/pag5-e.htm>, [žr. 2006 12 20]
3. Introduction to the History Of Polish Culture and Civilization dėstoma medžiaga Varšuvos universitete, paskaitų metu. [žr. 2005 10 28]
4. Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo chartija. (Tarptautinis dokumentas, 1964 m., Venecija), str. 15 // Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998.
5. The Athens charter for the Restoration of Historic Monuments, str. 6 (tarptautinis dokumentas, 1931 m., Atėnai) // www.icomos.org/athens_charter.html, [žr. 2006 12 22]
6. The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage, 2000, str. 6 // ICCROM Newsletter, Integrated Territorial and urban Conservation program for North-East Europe, Issue No 3, April, 2001, [žr. 2007 04 29]
7. Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, http://kultura.infoport.pl/ustawy/u_018.htm, [žr. 2006 11 20]
8. Gdańsk. Wikipedia Wolna encyklopedia // <http://pl.wikipedia.org/wiki/Gda%C5%84sk> [žr. 2007 04 15]
9. Historic Centre of Warsaw // <http://whc.unesco.org/en/list/30/documents/>, [žr. 2007 05 12]
10. VGTU Bičiulių ir absolventų klubas. Gedimino klube surengta diskusija tema “Ar atstatysime Valdovų rūmus?”. Informacija paimta iš Valdovų rūmų paramos fondo internetinės erdvės, lankytojų pasisakymų skyriaus // <http://www.lvr.lt/site.php?contentID=8>, [žr. 2007 03 21]
11. Budrys, Romualdas, Dolinskas, Vidas. Lenkijos ir Ukrainos istorinių rezidencijų patirtis. Literatūra ir menas, 2005-02-18 Nr. 3036 // http://ct.svs.lt/lmenas/?leid_id=3036&kas=spaudai&st_id=6273, [žr. 2007 01 15]
12. Informacija pateikta pagal Vyganto Tomkevičiaus vykdytos apklausos duomenis, asmeninis V. Tomkevičiaus archyvas.
13. Histporia wzgórze Wawelskiego // <http://www.wawel.krakow.pl/pl/index.php?op=3,1>, [žr. 2007 05 12]
14. PP PKZ (Polskie Pracownie Konserwacji Zabytków) Historia i działalność. <http://www.ppkz.pl/historia.html>, [žr. 2006 11 15]
15. Kulevičius, Salvijus. Kultūros paveldo autentiškumas: sampratos analizė. Magistro darbas, 2005.
16. Riaubienė, Edita. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacijos santrauka, 2003.
17. LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija, 2001, spalio 17.
18. Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa, 2002 09 25, nutarimas Nr. 1496.
19. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r.o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. <http://www.kobidz.pl/app/site.php5/getFile/39>, [žr. 2006 11 20]

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

Iliustracija Nr. 1. Istorinių objektų atstatymas po Pirmojo pasaulinio karo Lenkijoje

Pav. 1. Kališo (Kalisz) senamiesčio fragmentas po atstatymo, kai 1914 m. buvo visiškai sugriautas. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 31.

Pav. 2. Kališo (Kalisz) miesto rotušė po atstatymo, kai 1914 m. buvo sugriauta. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 31.

Pav. 3. Vaizdas į Kališo (Kalisz) turgavietę su rotušę, 1792 m. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 31.

Pav. 4. Bažnyčia Brochove (Brochów), statyta 1551-1561 m. 1920 m. būklė, po Pirmojo pasaulinio karo sugriovimo. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 61.

Pav. 5. Bažnyčia Brochove (Brochów) atstatyta abu kartus po Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų sugriovimų. Vaizdas priartintas prie XVI a. architektūrinio stiliaus. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 61.

Iliustracija Nr. 2. Lenkijos miestų netektys po Antrojo pasaulinio karo

Lenkijos miestų sugriovimas procentaliai. Grafikas darytas darbo autorės. Duomenys paimti iš Konstantyn, Kalinowski. Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig // Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, Wiesbaden, 2005, p. 81.

Ščečino miesto nuotrauka. Iliustracija paimta iš

<http://sedina.px.pl/coppermine/thumbnails.php?album=945>, [žr. 2007 05 07]

Poznanės miesto nuotrauka. Iliustracija paimta iš

http://www.odkrywca.pl/pokaz_watek.php?id=138797, [žr. 2007 03 12]

Wroclavo miesto nuotrauka. Iliustracija paimta iš

<http://www.26konferencja.giodo.gov.pl/wroclaw/j/pl/>, [žr. 2007 03 21]

Gdanskio miesto nuotrauka. Iliustracija paimta iš Zabytki urbanystiki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, 1986, p. 108.

Varšuvos miesto nuotrauka. Iliustracija paimta iš Kotańska, Anna, Topolska, Anna. Warszawa wczoraj i dziś. Parma Press, Warszawa, 2004, p. 56.

Lenkijos žemėlapis. Iliustracija paimta iš <http://www.info-poland.buffalo.edu/ps.html>, [žr. 2007 02 12]

Iliustracija Nr. 3. Elbliongo senamiesčio planai: sugriovimo ir atstatymo projektas

Pav. 1. Elbliongo senamiesčio sugriovimas. Mąstelis 1:5000. Iliustracija paimta iš Gruszkowski, Wiesław. Warunki mieszkaniowe w odbudowanych historycznych ośrodkach miejskich // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1960, Tomas V, sąsiuvinys 1-2, p. 280.

Pav. 2. Elbliongo senamiesčio atstatymo projektas. Mąstelis 1:5000. Gruszkowski, Wiesław. Warunki mieszkaniowe w odbudowanych historycznych ośrodkach miejskich // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1960, Tomas V, sąsiuvinys 1-2, p. 281.

Iliustracija Nr. 4. Ščečino senamiesčio planai: sugriovimo ir atstatymo projektas

Pav. 1. Ščečino senamiesčio sugriovimas. Māstelis 1:5000. Iliustracija paimta iš Gruszkowski, Wiesław. Warunki mieszkaniowe w odbudowanych historycznych ośrodkach miejskich // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1960, Tomas V, sąsiuvinys 1-2, p. 280.

Pav. 2. Ščečino senamiesčio atstatymo projektas. Māstelis 1:5000. Gruszkowski, Wiesław. Warunki mieszkaniowe w odbudowanych historycznych ośrodkach miejskich // Kwartalnik architektury i urbanistyki, Polska Akademia Nauk, 1960, Tomas V, sąsiuvinys 1-2, p. 281.

Iliustracija Nr. 5. Gyvenamųjų namų statyba Lenkijos senamiesčiuose po Antrojo pasaulinio karo

Pav. 1. Košalino (Koszalin) senamiesčio fragmentas. 1980 m. būklė. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 113.

Pav. 2. Nidžco (Nidzic) senamiesčio fragmentas po gyvenamųjų namų užstatymo, 60-aisiais metais. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 113.

Pav. 3. Kolobžego (Kołobrzeg) senamiesčio su katedra panorama, po gyvenamųjų namų užstatymo, 60-aisiais metais. 1975 m. būklė. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 113.

Pav. 4. Javožo (Jaworz) senamiesčio fragmentas po gyvenamųjų namų užstatymo, derinantis prie istorinio stiliaus. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 114.

Iliustracija Nr. 6. Lenkijos senamiesčių užstatymas gyvenamaisiais namais ir istorinių pastatų likvidavimas po Antrojo pasaulinio karo

Pav. 1. Ščečino senamiesčio fragmentas su gotikos katedra po gyvenamųjų namų užstatymo, 50-aisiais metais. 1970 m. būklė. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 114.

Pav. 2. Ščečino senamiesčio fragmentas po gyvenamųjų namų užstatymo, 50-aisiais metais. 1975 m. būklė. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 106.

Pav. 3. Malborko senamiesčio fragmentas po gyvenamųjų namų užstatymo, 60-aisiais metais. 1975 m. būklė. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 114.

Pav. 4. Nysės miesto senamiesčio fragmentas po keliolikos viduramžių, renesanso ir baroko laikų mūrinių namų likvidavimo. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 112.

Iliustracija Nr. 7. Lenkijos senamiesčių fragmentų atkūrimas retro versijos stiliumi

Pav. 1. Elbliongo senamiesčio fragmentas, atkurtas retro versija 8 dešimtmečio antroje pusėje. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 115.

Pav. 2. Ščečino senamiesčio fragmentas atkurtas retro versija 9 dešimtmečio pabaigoje. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 116.

Pav. 3. Elbliongo senamiesčio fragmentas atkurtas taip vadinama retro versija. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 116.

Pav. 4. Pajūrio akmenys (Kamien Pomorski) senamiesčio fragmentas atkurtas retro versija, 90 – aisiais metais. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 117.

Pav. 5. Kolobżego senamiesčio fragmentas atkurtas retro versija, 90- aisiais metais. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 116.

Iliustracija Nr. 8. Gdansko miesto panorama: po sugriovimo ir atstatymo

Pav. 1. Gdansko miesto centras po sunaikinimo. Vaizdas į Mariackiej, Šv. Dvasios gatves ir Ilgosios pakrantės pusę (ul. Mariackiej, św. Ducha i Długiego Pobrzeża) nuo Rotušės bokšto. Iliustracija paimta iš Zabytki urbanystiki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, 1986, p. 108.

Pav. 2. Gdansko miesto centras po atstatymo. Vaizdas į Mariackiej, Šv. Dvasios gatves ir Ilgosios pakrantės pusę (ul. Mariackiej, św. Ducha i Długiego Pobrzeża) nuo Rotušės bokšto. Iliustracija paimta iš Zabytki urbanystiki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, 1986, p. 109.

Iliustracija Nr. 9. Gdansko miesto atstatymo planai

Pav. 1. Gdansko senojo priemiesčio atstatymo planas. Māstelis 1:5000. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p.284.

Pav. 2. Gdanskas. „Pagrindinis miestas“ (Głównie Miasto). Kaletnica gatvė, atstatyta pagal istorinę užstatymo liniją, ko pasekoje gyvenamieji (M) ir paslaugų namai įgijo blogas apšvietimo sąlygas. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 271.

Pav. 3. Gdanskas. „Pagrindinis miestas“ (Głównie Miasto). Atsisakymas dalies užstatymo leido ne tik atrasti vietos žalumai, bet ir vaikų žaidimo aikštei. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 272.

Pav. 4. Gdanskas. „Pagrindinis miestas“ (Głównie Miasto). Dėl pernelyg mažo atstumo tarp užstatymo eilių buvo atsisakyta visos Šv. Dvasios (św. Ducha) pietinės linijos, ko pasekoje laisva vieta buvo panaudota žalumai. Iliustracija paimta iš Rymaszewski, Bohdan. Polska ochrona zabytków. Warszawa, 2005, p. 273.

Iliustracija Nr. 10. Gdansko miesto planai

Pav. 1. Gdansko „Pagrindinio miesto“ (Głównie Miasto), vakarinės dalies tarp Organa ir Mariacka gatvių, užstatymas prieš sunaikinimą 1945 m. Iliustracija paimta iš Gdansk. Zabytki urbanystiki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, Warszawa, 1986 m., p. 105.

Pav. 2. Gdansko senamiesčio sunaikinimas. Iliustracija paimta iš <http://forum.eksploracja.pl/download.php?id=4531>, [žr. 2007 04 23]

Pav. 3. Gdansko „Pagrindinio miesto“ (Głównie Miasto), vakarinės dalies tarp Organa ir Mariacka gatvių, užstatymas po rekonstrukcijos. Iliustracija paimta iš Gdansk. Zabytki urbanystiki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Miasta historyczne 1, Warszawa, 1986 m., p. 104.

Iliustracija Nr. 11. Gdansko miesto panorama. Prieš karą, po sugriovimo ir atstatymo

- Pav. 1. Gdansko miestas, „Długi Targ i ratusz głównomiejski” Ilgoji turgaus gatvė ir rotušė, 1890 m. Iliustracija paimta iš <http://en.wikipedia.org/wiki/Gda%C5%84sk>, [žr. 2007 04 27]
- Pav. 2. Gdansko miestas, „Długi Targ i ratusz głównomiejski” Ilgoji turgaus gatvė ir rotušė, 1939-1940 m. Iliustracija paimta iš <http://sabaoth.infoserve.pl/danzig-online/index2.html>, [žr. 2007 04 27]
- Pav. 3. Gdansko miestas, „Długi Targ i ratusz głównomiejski” Ilgoji turgaus gatvė ir rotušė, 1945 m. Iliustracija paimta iš <http://sabaoth.infoserve.pl/danzig-online/index2.html>, [žr. 2007 04 27]
- Pav. 4. Gdansko miestas, „Długi Targ i ratusz głównomiejski” Ilgoji turgaus gatvė ir rotušė, po atstatymo. Iliustracija paimta www.euratlas.com/Atlas/poland/gdansk.html, [žr. 2007 04 27]